

ΤΕΥΧΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟ
2022/1

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ
**ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ I**

Michèle Barrett
Suzanne Bergeron
Ashley Bohrer
Heather A. Brown
Christine Delphy
Silvia Federici
Susan Ferguson
Kevin Floyd
Elena Gapova
Martha Gimenez
Frída Haug
David McNally
Jyoti Puri
Prajna Seneviratne
Jiřina Šmejkalová
Gayatri Chakravorty Spivak
Lise Vogel

Γ
Ρ
Ι
Σ
Η

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

Συντακτική επιτροπή: Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Αγγελική Πούλου, Μαρία Χολέβα.

Επιστημονικοί Συνεργάτες: Δημήτρης Αναστασίου, Άρις Αραγεώργης (1961-2018), Γιώργος Βελεγράκης, Θανάσης Γκιούρας, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Νίκος Παπαδάτος, Ντορίνα Παπαναστασίου, Κώστας Πασσάς, Γιώργος Πλειός, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σωτήρης Σκανδάλης, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Simona Todaro, Τέλης Τύμπας, Γιώργος Φαράκλας, Γιώργος Φουρτούνης, Νίκος Φωλίνας, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία: www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδιασμός κειμένου: Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος

Σελιδοποίηση: Νεκτάριος Στεργιόπουλος

Παραγωγή: Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας: Γιάννης Σακελλαρίου, Αποστόλης Κυριάκος

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Τόπος

Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 11 – 2022/1

Εικόνα εξωφύλλου: Μάνος Τσιχλής

John Heartfield, *Zwangslieferantin von Menschenmaterial nur Mut! Der Staat braucht Arbeitslose und Soldaten!* (Εξαναγκασμένη προμηθεύτρια ανθρώπινου υλικού, κουράγιο! Το κράτος χρειάζεται ανέργους και στρατιώτες!), στο AIZ, Vol. 9, no 10 (8 Μαρτίου 1930), ασημοτυπία ζελατίνης με γραφίτη, 25,4 x 22,5 εκ.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

Περιεχόμενα

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αφιέρωμα στον «Μαρξισμό και Φεμινισμό»: το παρόν τεύχος	07
---	----

ΕΝΟΤΗΤΑ 1:

ΟΙ 'ΠΡΩΤΕΣ' ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ

MICHÈLE BARRETT

Ορισμένα εννοιολογικά προβλήματα στη μαρξιστική φεμινιστική ανάλυση	31
---	----

CHRISTINE DELPHY

Για έναν υλιστικό φεμινισμό	61
-----------------------------	----

MARTHA E. GIMENEZ

Τι είναι υλικό στον υλιστικό φεμινισμό; Μια μαρξιστική φεμινιστική κριτική	71
---	----

FRIGGA HAUG

Για τη θεωρία των έμφυλων σχέσεων	93
-----------------------------------	----

SUSAN FERGUSON & DAVID MCNALLY

Κεφάλαιο, εργασιακή δύναμη και έμφυλες σχέσεις	125
--	-----

SILVIA FEDERICI

Πέρα από τον Μαρξ. Φεμινισμός, μαρξισμός και το ζήτημα της αναπαραγωγής	153
--	-----

HEATHER A. BROWN

Ο Ένγκελς και το φύλο	163
-----------------------	-----

ΕΝΟΤΗΤΑ 2:

ΟΙ 'ΝΕΕΣ' ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΥ

ASHLEY BOHRER

Διαθεματικότητα και μαρξισμός: μια κριτική ιστοριογραφία	183
--	-----

LISE VOGEL

Πέρα από τη διαθεματικότητα	213
-----------------------------	-----

KEVIN FLOYD

Γράφοντας ιστορία: μαρξισμός, queer θεωρία και αντίφαση στο μέλλον των αμερικανικών σπουδών	227
--	-----

SUZANNE BERGERON & JYOTI PURI

Η σεξουαλικότητα μεταξύ κράτους και τάξης: μια εισαγωγή _____ 257

PRAJNA SENEVIRATNE

Ο μαρξιστικός φεμινισμός συναντά τον μεταποικιακό φεμινισμό στη θεωρία
της οργάνωσης: ερωτήματα, συνέπειες και απαντήσεις _____ 269

CHAKRAVORTY GAYATRI SPIVAK

Διάσπαρτες εικασίες για το ερώτημα της αξίας _____ 285

ΕΝΟΤΗΤΑ 3:

ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΕΚΤΟΣ ΔΥΣΗΣ

ELENA GAPOVA

Η Ρωσική Επανάσταση και η γυναικεία απελευθέρωση: σημειώσεις
για την κληρονομιά του εγχειρήματος της σοσιαλιστικής χειραφέτησης _____ 323

JIŘINA ŠMEJKALOVÁ

Χρειάζονται οι γυναίκες της Τσεχίας τον φεμινισμό;
Προοπτικές των φεμινιστικών θεωριών και πρακτικών στην Τσεχοσλοβακία _____ 335

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

*Δεν είναι μόνον
ο κομμουνισμός
στη γη,
στα κάθιδρα εργοστάσια εκείνα.
Είναι και μες στο σπίτι,
στο τραπέζάκι μπρος,
στις σχέσεις,
στη φαμίλια,
στην καθημερινή ρουτίνα.
Β. Μαγιακόφσκι
(απόδοση στα ελληνικά Γ. Ρίτσος)*

Αφιέρωμα «Μαρξισμός και Φεμινισμός»: το παρόν τεύχος

Το ενδέκατο τεύχος της *ΚΡΙΣΗΣ* είναι ειδικό και αφιερώνεται στη θεματική «Μαρξισμός και Φεμινισμός». Πρόκειται για το πρώτο ειδικό θεματικό τεύχος, το οποίο, σε αντίθεση με τέτοιου είδους τεύχη, επιμελείται το σύνολο της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού και δημοσιεύεται υπό την ευθύνη της. Αποτελεί το πρώτο μέρος ενός ειδικού αφιερώματος στη συγκεκριμένη θεματική, το οποίο συντονίζει η *ΚΡΙΣΗ* και το οποίο θα ολοκληρωθεί με την έκδοση ενός δεύτερου μέρους την άνοιξη του 2023 (δέκατο τρίτο τεύχος).

Η διαφορά των δύο μερών έγκειται στο εξής: το παρόν τεύχος αποτελεί μια συλλογή δεκαπέντε μεταφρασμένων στα ελληνικά κειμένων, αντλημένων από τη διεθνή βιβλιογραφία, ενώ το επόμενο μέρος θα απαρτίζεται από πρωτότυπες συμβολές στα ελληνικά και τα αγγλικά. Ο βασικός λόγος που προκρίθηκε η έκδοση ενός τεύχους με μεταφράσεις ξενόγλωσσων κειμένων είναι ότι η βιβλιογραφία που πραγματεύεται θεωρητικά τις σχέσεις της μαρξιστικής και της φεμινιστικής παράδοσης στα ελληνικά είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Έτσι, η συντακτική επιτροπή έκρινε ότι ένα τεύχος με μεταφράσεις κειμένων της διεθνούς θεωρητικής παραγωγής, τα οποία θεωρούνται επιδραστικά αλλά και κομβικής σημασίας για τη σύζευξη, εκτός της πλήρωσης του παραπάνω κενού, μπορεί να λειτουργήσει και ως έναυσμα για τη θεωρητική επεξεργασία των σχέσεων των δύο παραδόσεων σήμερα, συνεισφέροντας στην έντονη συζήτηση που έχουν εγκαινιάσει τα τελευταία χρόνια οι σπουδές φύλου στην Ελλάδα. Σε αυτή την κατεύθυνση, η *ΚΡΙΣΗ* εκτίμησε ότι η έκδοση ενός δεύτερου τεύχους, το οποίο θα φιλοξενήσει πρωτότυπες συμβολές θέτοντας στο επίκεντρό τους τις σχέσεις ανάμεσα σε αυτές τις δύο παραδόσεις σήμερα, ίσως να αποτελέσει ένα εφελκυστικό για την εδραίωση ενός διαλόγου μεταξύ μαρξιστικών και φεμινιστικών σπουδών. Ως εκ τούτου, η έκδοση του ενδέκατου τεύχους συνοδεύεται από μια πρόσκληση υποβολής κειμένων, τα οποία, πλαισιώνοντας τα κείμενα προσκεκλημένων συγγραφέων, θα σημάνουν και την ολοκλήρωση του αφιερώματος.

«Μαρξισμός και Φεμινισμός Ι»: το παρόν συντακτικό σημείωμα

Το παρόν κείμενο έχει έναν υβριδικό χαρακτήρα. Από τη μία μεριά, συνιστά ένα καθιερωμένο συντακτικό σημείωμα, το οποίο επεξηγεί τους λόγους που ώθησαν τη συντακτική επιτροπή στην επιλογή της συγκεκριμένης θεματικής και την κατάρτιση της ύλης του τεύχους. Από την άλλη μεριά, όμως, για να γίνει αυτή η επεξήγηση εφικτή, θα πρέπει να αναλυθούν μια σειρά από θεωρητικούς παράγοντες, όπως αυτοί διαμορφώθηκαν ιστορικά. Υπό αυτήν την έννοια, το κείμενο επέχει και θέση εισαγωγής στη θεματική από τη μεριά των επιμελητών και επιμελητριών του τεύχους. Σε τούτο το σημείο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συντακτική επιτροπή της ΚΡΙΣΗΣ δεν έχει την ειδική επιστημονική κατάρτιση για να εκπονήσει με πληρότητα μια παρόμοια εισαγωγή στο θέμα, καθώς κανένα από τα μέλη της δεν ειδικεύεται στις φεμινιστικές σπουδές ή στις σπουδές φύλου. Για τον λόγο αυτό, θα αρκεστούμε στην παρουσίαση ενός συνοπτικού και αδρομερούς πλαισίου, το οποίο, λαμβάνοντας μια ιστορική μορφή, θα επιχειρήσει να συνοψίσει τα βασικά επίδικα που προκύπτουν από τη θεωρητική (και λιγότερο από την πολιτική) αλληλεπίδραση της μαρξιστικής και της φεμινιστικής παράδοσης. Η διαμόρφωση του εν λόγω πλαισίου, ακριβώς εξαιτίας του ιστορικού του χαρακτήρα, θα ακολουθήσει την πεπατημένη των λεγόμενων κυμάτων του φεμινισμού, με όλα τα προβλήματα που κάτι τέτοιο συνεπάγεται. Δύο είναι τα σημαντικότερα: πρώτον, τα ιστοριογραφικά προβλήματα που συνεπάγεται κάθε περιγραφική «γενεαλογική» προσέγγιση ενός ιστορικού φαινομένου, δυσχεραίνουν μοιραία την ολοκληρωμένη προσέγγιση και κατανόηση του φαινομένου που χαρακτηρίζεται ως «Μαρξισμός και Φεμινισμός»· και δεύτερον, η δυτικοκεντρική ή ακόμα περισσότερο αμερικανοκεντρική οπτική που συνεπάγεται ο λόγος περί κυμάτων του φεμινισμού, μπορεί να στενέψει αρκετά την πρόσληψη της ιστορικής θεωρητικής αλληλεπίδρασής του με τον μαρξισμό. Επιπρόσθετα, η διαμόρφωση αυτού του πλαισίου θα ακολουθήσει μια συγκεκριμένη σκοπιά: εκείνη που εστιάζει στο πώς η εξέλιξη της φεμινιστικής σκέψης εγκαλεί διαχρονικά τη μαρξιστική παράδοση και λιγότερο στο πώς συμβαίνει το αντίστροφο. Τέλος, η βιβλιογραφία που παρατίθεται είναι ιδιαίτερα επιλεκτική και ενδεικτική και, σε καμία περίπτωση, δεν εξαντλεί ή αντιπροσωπεύει το εύρος της διαθέσιμης γραμματείας στο θέμα. Έχοντας ομολογήσει αυτές τις, εν πολλοίς, αναπόδραστες αδυναμίες μας, ελπίζουμε ότι όσα θα παρατεθούν παρακάτω επεξηγούν επαρκώς τα κριτήρια επιλογής των κειμένων που απαρτίζουν το παρόν τεύχος. Ελπίζουμε, ακόμη, ότι η αναγνώστρια ή ο αναγνώστης της ΚΡΙΣΗΣ θα εκλάβει την αδρομέρεια της ανάλυσής μας και τις αναπόφευκτες παραλείψεις ως τη βάση για να εκκινήσει ένας πιο ενδελεχής και πληρέστερος επιστημονικός διάλογος για τη θεωρητική σχέση μεταξύ μαρξισμού και φεμινισμού.

Φεμινισμός σε κύματα, μαρξισμός εν εξελίξει

Η χρήση του όρου «κύμα» για την περιγραφή των διαφόρων φάσεων της φεμινιστικής σκέψης και πολιτικής πρακτικής έλκει την καταγωγή του από ένα διάσημο άρθρο της Martha Lear, το οποίο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *New York Times* τον Μάρτιο του 1968 υπό τον τίτλο «Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα: Τι θέλουν αυτές οι γυναίκες;» (*The Second Feminist Wave: What do These Women Want?*). Όπως είναι αυτονόητο, ο

προσδιορισμός ενός κύματος ως δεύτερου προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πρώτου, το οποίο εν προκειμένω τοποθετείται στην περίοδο από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1920 περίπου. Ασφαλώς, κάτι τέτοιο επ' ουδενί σημαίνει ότι δεν μπορούν να ανιχνευτούν στην ιστορία εκφράσεις (θεωρητικές ή πρακτικές) του φεμινισμού πριν τον 19ο αιώνα.¹ Το πρώτο κύμα σφραγίζεται, τουλάχιστον στη φιλελεύθερη εκδοχή του, από τον αγώνα για το δικαίωμα ψήφου καθώς και από άλλα πολιτικά αιτήματα που αφορούν στην τυπική ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Αναφορικά με τη μαρξιστική παράδοση, κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος σφυρηλατείται η καθιερωμένη αντίληψη για το «γυναικείο ζήτημα», μια αντίληψη που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μονολεκτικά ως αναγωγιστική. Σύμφωνα με αυτήν, η έμφυλη καταπίεση και η ταξική ανισότητα είναι ισοεκτατές έννοιες και παράλληλα η πρώτη ανάγεται στη δεύτερη, με την έννοια ότι η δεύτερη είναι αιτία της πρώτης. Μια διατύπωση που, αν και απλουστευτική, συμπυκνώνει την παραδοσιακή μαρξιστική πρόσληψη του γυναικείου ζητήματος, είναι η ακόλουθη: «Η ανισοτιμία των δύο φύλων έχει σημαδέψει την ταξική κοινωνία γιατί είναι γέννημά της και θα εξαλειφθεί πλήρως μόνο μαζί μ' αυτήν» (Σκαλούμπακα 2010: 179). Τούτη η παραδοσιακή πρόσληψη βρίσκει το βασικό της θεωρητικό έρεισμα στην *Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους* (Ενγκελς 1997). Στο εν λόγω κείμενο, όπως είναι ευρέως γνωστό, ο Ένγκελς θεωρεί πως στις «πρωτόγονες» (sic) μη ταξικές («κομμουνιστικές») κοινωνίες δεν υφίσταται έμφυλη ανισότητα. Αυτή τελευταία ξεκινά με το πέρασμα στις ταξικές κοινωνίες.

Στο παλιό κομμουνιστικό νοικοκυριό, που περιλάμβανε πολλά αντρόγυνα και τα παιδιά τους, η διεύθυνση του νοικοκυριού, που είχε ανατεθεί στις γυναίκες, ήταν εξίσου δημόσιο, κοινωνικά αναγκαίο λειτουργήμα όπως και η εξεύρεση μέσων διατροφής από τους άντρες. Με την πατριαρχική οικογένεια, και ακόμα περισσότερο με τη μονογαμική ξεχωριστή οικογένεια, άλλαξαν τα πράγματα. Η διεύθυνση του νοικοκυριού έχασε το δημόσιο χαρακτήρα της. Έπαψε να ενδιαφέρει την κοινωνία. Έγινε ιδιωτική υπηρεσία. Η γυναίκα, παραμερισμένη από τη συμμετοχή στην κοινωνική παραγωγή, έγινε η πρώτη υπηρέτρια.

[...]

Η σύγχρονη ξεχωριστή οικογένεια είναι θεμελιωμένη πάνω στην ανοιχτή ή καλυμμένη σπιτική σκλαβιά της γυναίκας, και η σύγχρονη κοινωνία είναι μια μάζα που τα μέρη της αποτελούνται μονάχα από μεμονωμένες οικογένειες. Ο άντρας, στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, πρέπει σήμερα να είναι ο βιοπαλαιστής, ο τροφοδότης της οικογένειας, τουλάχιστον στις ιδιοκτήτριες τάξεις, και αυτό του δίνει μια κυριαρχική θέση, που δεν έχει ανάγκη από κανένα έκτακτο νομικό προνόμιο. Μέσα στην οικογένεια, ο άντρας είναι ο αστός, η γυναίκα εκπροσωπεί το προλεταριάτο (Ενγκελς 1997: 89).

¹ Η Σιμόν Ντε Μπουβάρ (Beauvoir 1949), για παράδειγμα, θεωρεί ότι η πρώτη γυναίκα που υπερασπίστηκε το φύλο της ήταν η Christine de Pisan, στην Ιταλία τον 15ο αιώνα. Τέτοιου είδους ιστορικές διαπιστώσεις πρωτοκαθεδρίας είναι μακριά από τις επιδιώξεις του παρόντος κειμένου.

Παράλληλα, για τον Ένγκελς, η κοινωνική πρόοδος, την οποία σηματοδοτεί η έλευση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της μεγάλης βιομηχανίας, θέτει τις υλικές προϋποθέσεις για τη γυναικεία απελευθέρωση.

[Η] απελευθέρωση της γυναίκας, η ισοτιμία της με τον άντρα είναι και παραμένει αδύνατη όσο καιρό η γυναίκα θα μένει αποκλεισμένη από την κοινωνική παραγωγική εργασία και θα είναι περιορισμένη στη σπιτική ιδιωτική δουλειά. Η απελευθέρωση της γυναίκας θα γίνει δυνατή μόλις μπορέσει να συμμετάσχει σε μεγάλη, κοινωνική κλίμακα στην παραγωγή, και οι δουλειές του σπιτιού θα την απασχολούν μονάχα σε ασήμαντο βαθμό. Κι αυτό έγινε δυνατό μονάχα με τη σύγχρονη μεγάλη βιομηχανία, η οποία όχι μόνο επιτρέπει την εργασία της γυναίκας σε μεγάλη κλίμακα, αλλά και την απαιτεί ρητά και η οποία τείνει όλο και περισσότερο να μετατρέψει την ιδιωτική σπιτική δουλειά σε δημόσια βιομηχανία (Ένγκελς 1997: 200).

Αυτή η απελευθέρωση, ωστόσο, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί παρά μόνο με το πέρασμα σε μια κοινωνία κοινωνικοποιημένων μέσων παραγωγής.

Στο βιομηχανικό κόσμο, ωστόσο, ο ειδικός χαρακτήρας της οικονομικής καταπίεσης που βαραίνει πάνω στο προλεταριάτο φαίνεται σ' όλη του την οξύτητα, μόνο αφού παραμεριστούν όλα τα νομικά ειδικά προνόμια της τάξης των καπιταλιστών και αποκατασταθεί η πλήρης νομική ισοτιμία των δυο τάξεων. Η δημοκρατία δεν αναιρεί την αντίθεση των δυο τάξεων, αντίθετα, προσφέρει ίσα-ίσα το έδαφος όπου με την πάλη λύνεται η αντίθεση αυτή. Το ίδιο επίσης θα φωτιστούν πέρα για πέρα ο ιδιόμορφος χαρακτήρας της κυριαρχίας του άντρα πάνω στη γυναίκα στη σύγχρονη οικογένεια και η ανάγκη, καθώς και ο τρόπος, της δημιουργίας μιας πραγματικής κοινωνικής ισοτιμίας και των δυο, μόλις θα είναι και οι δυο νομικά εντελώς ισότιμοι. Θα φανεί τότε ότι η απελευθέρωση της γυναίκας έχει για πρώτη προϋπόθεση την επανεισαγωγή ολόκληρου του γυναικείου φύλου στην κοινωνική εργασία και ότι αυτό πάλι απαιτεί να πάψει η ξεχωριστή οικογένεια να είναι οικονομική μονάδα της κοινωνίας (Ένγκελς 1997: 89-90).

Και συμπληρώνει ο Ένγκελς (1997: 92): «Με το πέρασμα των μέσων παραγωγής σε κοινή ιδιοκτησία, παύει η ατομική οικογένεια να είναι η οικονομική μονάδα της κοινωνίας».

Εν ολίγοις, «η ξεχωριστή οικογένεια», κατά τον Ένγκελς, είναι η πηγή της έμφυλης καταπίεσης. Η τελευταία δεν υπήρχε ούτε πριν την εμφάνιση της πρώτης, δηλαδή εντός της «πρωτόγονης» «κομμουνιστικής» κοινωνίας, αλλά ούτε θα υπάρχει κατά το πέρασμα στην αταξική κοινωνία που έπεται του καπιταλισμού, οπότε και θα εξαφανιστεί. Παράλληλα και ως απόρροια των παραπάνω, η εκμετάλλευση και η καταπίεση των γυναικών εμφανίζεται αντιστρόφως ανάλογη με τη συμμετοχή των τελευταίων στην κοινωνική παραγωγική εργασία. Η θέση αυτή καθόρισε, σε πάρα πολύ σημαντικό βαθμό, την πολιτική των κομμουνιστικών κομμάτων κατά τη διάρκεια της Τρίτης Διεθνούς. Στο δεύτερο συνέδριό της, αποφασίστηκαν μάλιστα τα παρακάτω μέτρα για το γυναικείο ζήτημα: η μεταφορά των γυναικών έξω από το σπίτι και η ένταξή τους στην οικονομία· η αναδιοργάνωση των αγροτικών νοικοκυριών που εξακολουθούν να διατηρούν τη

γυναίκα σε υποδεέστερες θέσεις· η ανάπτυξη κοινοτικών δομών που εν μέρει την απαλλάσσουν από την οικιακή εργασία και τη φροντίδα των παιδιών· η παροχή ίσων ευκαιριών για τις γυναίκες· η κινητοποίηση των γυναικών στους τομείς της πολιτικής εργασίας και της κυβερνητικής διοίκησης (Harris 1995: 91-92). Η παραπάνω θέση επηρέασε επίσης και την πολιτική των σοσιαλιστικών κρατών, από την ΕΣΣΔ έως την Κούβα, στα οποία είχε άμεσο αντίκτυπο η πολιτική της Τρίτης Διεθνούς και των πολιτικών της επιγόνων.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε πως η παραδοσιακή μαρξιστική αντίληψη για το γυναικείο ζήτημα δεν είχε προβληματοποιήσει θεωρητικά τη σχέση του μαρξισμού με τον φεμινισμό. Η αναγωγή της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική άφηνε λίγα περιθώρια για κάτι τέτοιο. Ωστόσο, παρά τη μη προβληματοποίηση της εν λόγω σχέσης, η πρακτική των κομμουνιστ(ρι)ών κατά τον 20ο αιώνα έθεσε ως πολιτικό και ηθικό καθήκον τη λήψη μέτρων για την ισοτιμία των φύλων. Τούτο το καθήκον αντανakλάται και στα παρακάτω λόγια του Λένιν (2008: 85), όπου περιγράφονται τα πολιτικά καθήκοντα των κομμουνιστ(ρι)ών γενικά και όχι μόνο κατ' αναφορά στο γυναικείο ζήτημα:

Στην πραγματικότητα, το 'ανέβασμα της δραστηριότητας της μάζας των εργατών' μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τον όρο ότι δε θα περιοριζόμαστε στην 'πολιτική ζύμωση σε οικονομικό έδαφος'. Κι ένας από τους βασικούς όρους για την αναγκαία επέκταση της πολιτικής ζύμωσης είναι η οργάνωση ολόπλευρων πολιτικών αποκαλύψεων. Η πολιτική συνείδηση και η επαναστατική δραστηριότητα των μαζών δεν μπορούν να καλλιεργηθούν διαφορετικά, παρά μόνο με τις αποκαλύψεις αυτές. [...] Η συνείδηση της εργατικής τάξης δεν μπορεί να είναι αληθινά πολιτική συνείδηση, αν οι εργάτες δε μάθουν ν' απαντούν σ' όλες χωρίς εξαίρεση τις περιπτώσεις αυθαιρεσίας και καταπίεσης, βίας και κατάχρησης, οποιεσδήποτε τάξεις κι αν αφορούν οι περιπτώσεις αυτές· και μάλιστα, ν' απαντούν από σοσιαλδημοκρατική κι όχι από οποιαδήποτε άλλη σκοπιά.

Κάτι τέτοιο είχε ως αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στις χώρες της οικοδόμησης του σοσιαλισμού, να λαμβάνονται πρωτοβουλίες, οι οποίες επιχειρούσαν «από τα πάνω», όπως λέγεται στη σχετική ιδιόλεκτο, να λάβουν επανορθωτικά μέτρα για το πρόβλημα της ανισοτιμίας των φύλων. Τα μέτρα αυτά είχαν θεαματικά αποτελέσματα, κυρίως ως προς την τυπική ισοτιμία των γυναικών, αλλά και τη συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία. Ωστόσο, δεν ήταν εξίσου επιτυχημένα αναφορικά με όψεις της γυναικείας καταπίεσης, οι οποίες δεν σχετίζονται άμεσα με τη συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνική παραγωγική εργασία.

Αν το πρώτο κύμα έθετε στο επίκεντρο των διεκδικήσεών του τα τυπικά πολιτικά δικαιώματα και την απλή συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνική παραγωγική διαδικασία, το δεύτερο κύμα του φεμινισμού, το οποίο εκτείνεται από τη δεκαετία του 1960 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1980 με αρχές της δεκαετίας του 1990, διευρύνει κατά πολύ τη φεμινιστική ατζέντα. Τούτη η τελευταία συμπεριλαμβάνει πλέον θέματα που αφορούν στην απελευθέρωση της γυναικείας σεξουαλικότητας και τη σεξουαλική της αντικειμενοποίηση· τα αναπαραγωγικά δικαιώματα με επίκεντρο το ζήτημα της άμβλωσης και της αντισύλληψης· την ενδοοικογενειακή βία και τον βιασμό εντός γάμου· την

ασφάλεια εντός του εργασιακού περιβάλλοντος, αλλά και τις έμφυλες διακρίσεις εντός αυτού (μισθολογικές ανισότητες και αποκλεισμός από επαγγέλματα «κύρους»)- τα στερεότυπα περί των έμφυλων ρόλων στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών αλλά και ευρύτερα.

Σε θεωρητικό επίπεδο, εισήχθη και εμπεδώθηκε η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου (sex/gender), η οποία αποτέλεσε συνθήκη δυνατότητας της αποκαθήλωσης μιας σειράς «φυσικοποιημένων» έμφυλων διακρίσεων. Στο έδαφος τούτης της διάκρισης,² αναδύθηκε το ρεύμα του «ριζοσπαστικού φεμινισμού», σύμφωνα με τον οποίο η βασική δομή της κοινωνίας είναι πατριαρχική, δηλαδή χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία των ανδρών πάνω στις γυναίκες, με συνέπεια την καταπίεση των τελευταίων. Η πατριαρχία, πάντα σύμφωνα με αυτήν τη σκοπιά, αποτελεί ένα υπερϊστορικό ή διϊστορικό φαινόμενο, το οποίο υπόκειται όλων των άλλων μορφών καταπίεσης στην κοινωνία:

Κατά γενική ομολογία, το σύστημα τάξη-βιολογικό φύλο [sex-class system] ήταν το πρώτο ταξικό σύστημα, με όλα τα άλλα ταξικά συστήματα να εκπορεύονται από αυτό τον αρχικό διχασμό του ανθρώπινου είδους. Κάθε σύστημα οικοδομούταν πάνω στο προηγούμενο μέχρι που καταλήξαμε σε με πυραμιδοειδή κοινωνική δομή, η οποία εξ ορισμού στερεί από τις ομάδες, τη μία μετά την άλλη, την ανθρωπινότητά τους (Atkinson 2014: 2).

Επιστρέφοντας στο επίκεντρο της πραγματέυσής μας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η σχέση φεμινισμού και μαρξισμού συστηματοποιήθηκε θεωρητικά κατά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος. Οι μαρξίστριες φεμινίστριες ανέπτυξαν μια θεωρητική προβληματική για τη σχέση των δύο παραδόσεων στο έδαφος της απόρριψης τόσο της παραδοσιακής αναγωγιστικής θέσης για τη σχέση μεταξύ έμφυλης καταπίεσης και ταξικής αντίθεσης όσο και του ριζοσπαστικού φεμινισμού.

Από τη μία μεριά, απέναντι στην παραδοσιακή αναγωγιστική μαρξιστική πρόσληψη του φεμινισμού, οι δευτεροκυματικές μαρξίστριες φεμινίστριες αντέταξαν μια σειρά από επιχειρήματα τόσο εμπειρικής όσο και θεωρητικής διάστασης. Ως βασικές εμπειρικές αντενδείξεις, οι οποίες θεωρήθηκε ότι έθεταν σε αμφισβήτηση την παραδοσιακή θέση, εκλήφθησαν: (α) η διάψευση της πρόβλεψης περί φθίνουσας πορείας της πατριαρχίας εντός του καπιταλισμού:

Οι προβλέψεις των μαρξιστών του 19ου αιώνα ότι η πατριαρχία θα έφθινε μπροστά στην ανάγκη του καπιταλισμού να προλεταριοποιήσει τους πάντες, δεν επαληθεύτηκαν (Hartmann 1979: 20)

² Όπως αναφέρει η Άτκινσον (Atkinson 2014: 2): «η ιερή μας φράση ήταν το γνωμικό της Μποβουάρ: 'Καμία δε γεννιέται γυναίκα, αλλά μάλλον γίνεται'» (μετάφραση δική μας).

(β) και, κυρίως, η θέση των γυναικών στις χώρες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης:

Οι μαρξίστριες φεμινίστριες προσπαθούν να αναλύσουν όχι απλώς την πατριαρχία αλλά τη σχέση πατριαρχίας και καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό συμβαίνει γιατί δεν πιστεύουν ότι η καθυπόταξη των γυναικών μπορεί να διαχωρισθεί απόλυτα από άλλες μορφές εκμετάλλευσης και καταπίεσης που υπάρχουν στις καπιταλιστικές κοινωνίες, όπως π.χ. η ταξική εκμετάλλευση και ο ρατσισμός. Ωστόσο, απορρίπτουν τους τρόπους που ο ορθόδοξος μαρξισμός και οι σοσιαλιστικές οργανώσεις περιθωριοποιούν τις γυναίκες στη θεωρία και στην πρακτική τους και θεωρούν την καταπίεση των γυναικών ως απλή παρενέργεια της ταξικής εκμετάλλευσης. *Είναι σαφές ότι ο σοσιαλισμός δεν εγγυάται με κάποιον απλό τρόπο την απελευθέρωση της γυναίκας, όπως αποκαλύπτει η εμπειρία των γυναικών στις σοσιαλιστικές κοινωνίες* (Beechey 1979: 2· η έμφαση δική μας).

Και επίσης:

Η συνεχιζόμενη καταπίεση των γυναικών σε χώρες όπου ο καπιταλισμός έχει καταργηθεί, αποδίδεται σε καθαρά ιδεολογικούς παράγοντες. Αυτό όμως προϋποθέτει έναν ιδεαλιστικό και όχι μαρξιστικό ορισμό της ιδεολογίας. Την αντιμετωπίζει ως παράγοντα που μπορεί να επιβιώσει ακόμα κι όταν εξαλειφθεί κάθε υλική καταπίεση, της οποίας τη νομιμοποίηση εξυπηρετούσε (Delphy 1970: 1).³

Επιπροσθέτως, οι εν λόγω μαρξίστριες φεμινίστριες προέταξαν μια σειρά θεωρητικών επιχειρημάτων ενάντια στην αναγωγή της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική εκμετάλλευση. Ένα πολύ χαρακτηριστικό επιχείρημα αυτού του τύπου παρέχεται από τη Χάρτμαν στο διάσημο άρθρο της «Ο άτυχος γάμος του φεμινισμού με τον μαρξισμό. Προς μια πιο προοδευτική ένωση»:

Ο μαρξισμός μάς επιτρέπει να καταλάβουμε πολλά πράγματα γύρω από τις καπιταλιστικές κοινωνίες: τη δομή της παραγωγής, τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης δομής της απασχόλησης και τη φύση της κυρίαρχης ιδεολογίας. Η θεωρία του Μαρξ για την

³ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ανισότιμη θέση των γυναικών στις χώρες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης δεν επισημαίνεται μόνο από τις μαρξίστριες φεμινίστριες της δυτικής Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής. Η Τατιάνα Μαμόνοβα ήταν επικεφαλής μιας φεμινιστικής αυτοέκδοσης (Almanac) στο Λένινγκραντ το 1979, υπό τον τίτλο «Γυναίκα και Ρωσία». Η έκδοση διακόπηκε μετά το πρώτο τεύχος από τις αρχές και συνεχίστηκε εκτός της ΕΣΣΔ, στο Παρίσι. Η Μαμόνοβα τονίζει ότι μόλις το 25% των μελών του ΚΚΣΕ είναι γυναίκες, ενώ περιγράφει την κατάσταση των γυναικών ως εξής: «τα κορίτσια μας λαμβάνουν την ίδια παιδεία με τα αγόρια μας, αλλά είναι πολύ πιο δύσκολο για εκείνες να κάνουν καριέρα. Από τη μια μεριά, τις αποκαλούν 'το ασθενές φύλο' και, από την άλλη, τους ανατίθενται περισσότερες ευθύνες από τους άνδρες. Εκείνο που ιδανικά απαιτείται από μια γυναίκα είναι να έχει παιδιά, να είναι εξάαιρετη στη δουλειά της, να αναλαμβάνει την ευθύνη του σπιτιού και παρ' όλα αυτά, την ίδια στιγμή, να είναι και όμορφη. Η κατάσταση των γυναικών είναι ακόμα πιο δύσκολη στην επαρχία. Δουλεύουν τα χωράφια με τα χέρια· τα πάντα είναι στους ώμους τους. Ο μόνος τρόπος για να το χαρακτηρίσουμε όλο αυτό είναι ως χλευασμός των γυναικών» (Mamonova 1994: xx και xxi αντίστοιχα· η μετάφραση δική μας).

ανάπτυξη του καπιταλισμού είναι μια θεωρία σχηματισμού ‘κενών θέσεων’. Ο Μαρξ προέβλεψε, για παράδειγμα, τη διεύρυνση του προλεταριάτου και την κατάργηση της μικροαστικής τάξης. Με μεγαλύτερη ακρίβεια και λεπτομέρεια, ο Μπρέιβμαν [Braverman] ανάμεσα σε άλλους, εξήγησε πώς δημιουργούνται οι ‘θέσεις’ του υπαλλήλου και του εργαζόμενου στις υπηρεσίες στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Όπως ακριβώς το κεφάλαιο δημιουργεί αυτές τις θέσεις ανεξάρτητα από τα άτομα που θα τις καταλάβουν, έτσι και οι κατηγορίες της μαρξιστικής ανάλυσης ‘τάξη’, ‘εφεδρικός στρατός εργασίας’, ‘μισθωτός εργάτης’, δεν εξηγούν γιατί κάποιοι συγκεκριμένοι άνθρωποι καταλαμβάνουν συγκεκριμένες θέσεις. Δεν δίνουν καμιά ένδειξη γιατί οι γυναίκες είναι εκείνες που υποτάσσονται στους άνδρες μέσα και έξω από την οικογένεια και γιατί δεν συμβαίνει το αντίθετο. Οι μαρξιστικές αναλυτικές κατηγορίες, όπως και το ίδιο το κεφάλαιο, δεν έχουν φύλο. Οι κατηγορίες του μαρξισμού δεν μπορούν να μας πουν ποιος θα καταλάβει τις ‘κενές θέσεις’. Η μαρξιστική ανάλυση του γυναικείου ζητήματος πάσχει από αυτή τη βασική αδυναμία (Hartmann 1979: 8-9).

Εν ολίγοις, οι μαρξίστριες φεμινίστριες του δεύτερου κύματος δεν θεωρούν ότι υπάρχουν καλοί εμπειρικοί ή θεωρητικοί λόγοι ούτε για την εξηγητική αναγωγή της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική εκμετάλλευση ούτε για την παραπομπή της ολοκλήρωσης της γυναικείας χειραφέτησης στην αταξική κοινωνία.

Από την άλλη μεριά, οι μαρξίστριες φεμινίστριες της περιόδου απορρίπτουν τη σκοπιά του ριζοσπαστικού φεμινισμού ως ιδεαλιστική. Γράφει χαρακτηριστικά η Χάρτμαν:

Το ‘προσωπικό είναι πολιτικό’ σημαίνει για τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες ότι η πρωταρχική και βασική ταξική διαίρεση βρίσκεται ανάμεσα στα φύλα και ότι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι η δίψα των ανδρών για εξουσία και κυριαρχία πάνω στις γυναίκες, η διαλεκτική του φύλου.

[...]

Εδώ βρίσκεται και το λάθος της ριζοσπαστικής φεμινιστικής ανάλυσης: η ‘διαλεκτική του φύλου’ όπως την παρουσιάζουν οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες προβάλλει τα ‘αρσενικά’ και ‘θηλυκά’ χαρακτηριστικά, που εμφανίζονται σήμερα, σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Η ριζοσπαστική φεμινιστική ανάλυση είναι πιο ισχυρή όσον αφορά τη γνώση του παρόντος. Η πιο μεγάλη της αδυναμία βρίσκεται στην έμφαση που δίνει στην ψυχολογία, παραβλέποντας την ιστορία (Hartmann 1979: 11).

Παράλληλα, εγκαλούν τις ριζοσπάστριες φεμινίστριες επειδή δεν εξηγούν «ποιο είναι αυτό το στοιχείο στην οργάνωση όλων των ανθρώπινων κοινωνιών που οδηγεί αφ’ ενός σε θεσμοθέτηση τέτοιων σχέσεων εξουσίας, αφ’ ετέρου σε διαφορετικές μορφές ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας μέσα σε διαφορετικές κοινωνίες» (Beechey 1979: 2). Θεωρούν ότι η έμφυλη καταπίεση δεν μπορεί να εξηγηθεί με αποκλειστική αναφορά στη σφαίρα της ιδεολογίας ή στο ψυχολογικό πεδίο, κάτι που αποτελεί ιδίον της οπτικής των ριζοσπαστριών φεμινιστριών. Αντίθετα, η καταπίεση αυτή είναι πάντοτε αποτέλεσμα της έμφυλης εκμετάλλευσης, η οποία έχει υλική κοινωνική βάση. Να πώς αντιλαμβάνεται η Χάρτμαν την πατριαρχία:

[Ο]ρίζουμε την πατριαρχία ως ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων με υλική βάση, όπου υπάρχουν σχέσεις ιεραρχίας και αλληλεγγύης ανάμεσα στους άνδρες, σχέσεις που τους επιτρέπουν στη συνέχεια να κυριαρχήσουν πάνω στις γυναίκες. Η υλική βάση της πατριαρχίας είναι ο έλεγχος της εργατικής δύναμης των γυναικών από τους άνδρες. Ο έλεγχος αυτός διατηρείται καθώς παρεμποδίζεται η πρόσβαση των γυναικών στις αναγκαίες παραγωγικές πηγές και περιορίζεται η γυναικεία σεξουαλικότητα. (Hartmann 1979: 16)

Είναι ενδιαφέρουσα, και μάλλον διδακτική για τον τρόπο που πρέπει να αντιμετωπίζονται τα κείμενα των κλασικών, η εξής διαπίστωση: οι μαρξίστριες φεμινίστριες, προκειμένου να διαμορφώσουν έναν ενδιαμέσο εννοιολογικό χώρο μεταξύ της αναγωγιστικής παραδοσιακής μαρξιστικής πρόσληψης του φεμινισμού και του ιδεαλισμού, αναζητούν θεωρητικό έρεισμα στο κείμενο εκείνο που αποτελεί, ακριβώς, την πηγή του μαρξιστικού αναγωγισμού, δηλαδή την *Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, όπου στις πρώτες σελίδες διαβάζουμε:

Σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη, το καθοριστικό στοιχείο στην ιστορία είναι σε τελική ανάλυση: η παραγωγή και η αναπαραγωγή της άμεσης ζωής. Αυτή όμως με τη σειρά της έχει διπλό χαρακτήρα. Από τη μια μεριά, η παραγωγή των μέσων συντήρησης, αντικειμένων για τη διατροφή, το ντύσιμο, την κατοικία και των εργαλείων που χρειάζονται γι' αυτά. Από την άλλη μεριά, η παραγωγή των ίδιων των ανθρώπων, η αναπαραγωγή του είδους. Οι κοινωνικοί θεσμοί, όπου ζουν οι άνθρωποι μιας ορισμένης ιστορικής εποχής και μιας ορισμένης χώρας, καθορίζονται και από τα δύο είδη της παραγωγής: από τη βαθμίδα ανάπτυξης, από τη μια μεριά, της εργασίας και, από την άλλη, της οικογένειας (Ενγκελς 1997: 7–8).

Σε αυτό το απόσπασμα εντοπίζεται η βάση μιας οπτικής, η οποία βλέπει, από τη μία, τις ταξικές σχέσεις ως το αποτέλεσμα της παραγωγής των μέσων διαβίωσης και, από την άλλη, τις έμφυλες πατριαρχικές σχέσεις ως το αποτέλεσμα της παραγωγής των ίδιων των ανθρώπων, της αναπαραγωγής του είδους, ως το αποτέλεσμα της δομής της οικογένειας.

Η εν λόγω οπτική απορρίπτει την εξηγητική αναγωγή των έμφυλων σχέσεων στις ταξικές, αλλά και την απόλυτη, κατά ιδεαλιστικό τρόπο, αποσύνδεσή τους. Σύμφωνα με την Χάρτμαν:

[Ο]λόκληρη η κοινωνία μπορεί να κατανοηθεί μόνον αν εξετασθούν και τα δύο είδη παραγωγής και αναπαραγωγής, ανθρώπων και αντικειμένων. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει 'αμιγής καπιταλισμός' ούτε 'αμιγής πατριαρχία' γιατί πρέπει αναγκαστικά να συνυπάρχουν. Υπάρχει πατριαρχικός καπιταλισμός, πατριαρχική φεουδαρχία, κοινωνίες ισοτιμίας με βάση το κυνήγι και τη συλλογή, μητριαρχική γεωργική κοινωνία ή ακόμα πατριαρχική γεωργική κοινωνία κ.λπ. Δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια αναγκαία σχέση ανάμεσα στις αλλαγές στον έναν τομέα της παραγωγής και στις αλλαγές στον άλλο. Μια κοινωνία μπορεί να μεταβεί από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, για παράδειγμα,

παραμένοντας πατριαρχική. Παρ' όλα αυτά, η κοινή λογική, η ιστορία και η εμπειρία μας, λένε ότι οι δύο αυτοί τομείς παραγωγής βρίσκονται τόσο στενά συνδεδεμένοι, ώστε αλλαγές στον έναν προκαλούν κινήσεις, εντάσεις ή αντιφάσεις στον άλλον (Hartmann 1979: 15).

Το βασικό ερώτημα, δεδομένων των παραπάνω, είναι κατά ποιο τρόπο συνδέονται τα δύο συστήματα παραγωγής (μέσων διαβίωσης και ανθρώπων), πώς η εξέλιξη του ενός επηρεάζει την εξέλιξη του άλλου και κατ' επέκταση πώς το θεωρητικό πλαίσιο που μελετά το ένα σύστημα (μαρξισμός) τροποποιεί το θεωρητικό πλαίσιο που μελετά το άλλο (φεμινισμός), και αντιστρόφως.

Εξυπακούεται πως υπάρχουν πολλά περιθώρια διαφωνιών απέναντι στον τρόπο, με τον οποίο οι μαρξίστριες φεμινίστριες αντιλαμβάνονταν τις παραπάνω συνδέσεις και αλληλεπιδράσεις, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο υλοποιούσαν το γενικό θεωρητικό πρόταγμα της σύζευξης των δύο παραδόσεων. Για παράδειγμα, μπορεί ο/η αναγνώστης/τρια να αντιπαραβάλει τον υλιστικό φεμινισμό της Κριστίν Ντελφύ (Delphy 2018· βλ. παρόν τεύχος) με το κείμενο της Martha Gimenez (2000) στο παρόν τεύχος. Πέραν των επιμέρους διαφωνιών, ωστόσο, η σημασία του μαρξιστικού φεμινισμού του δεύτερου κύματος έγκειται στο ότι προβληματοποίησε θεωρητικά, δηλαδή κατέστησε θεωρητικό επίδοκο τη σύζευξη των δύο θεωρητικών μερών του, αντιμετωπίζοντας «κατά μέτωπο» μια σειρά από ζωτικά ερωτήματα. Η εν λόγω προβληματοποίηση επήλθε ως αποτέλεσμα της διμέτωσης απόρριψης αφενός της αναγωγής της έμφυλης καταπίεσης στην ταξική εκμετάλλευση και αφετέρου στην, ιδεαλιστική τω τρόπω, παντελή αποσύνδεσή τους. Η διπλή αυτή απόρριψη δημιούργησε τον εννοιολογικό χώρο για να αναπτυχθούν τα ιδιαίτερα θεωρητικά προβλήματα που απαρτίζουν το πεδίο του μαρξιστικού φεμινισμού.

Το δεύτερο κύμα άρχισε να «σβήνει» στις λιθορριπές των λεγόμενων sex wars, δηλαδή της διαμάχης, η οποία αναπτύχθηκε στα τέλη του 1970-αρχές 1980, περί του αν η πορνογραφία και η πορνεία αποτελούν έκφραση της γυναικείας καταπίεσης ή αντίθετα της σεξουαλικής χειραφέτησης. Οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος κάνουν τότε την εμφάνισή τους, επιδεικνύοντας μια πολύ διαφορετική στάση, σχεδόν σε όλα τα επίπεδα (θεωρητικό, πολιτικό, πολιτισμικό) σε σχέση με αυτές του δεύτερου κύματος, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια αμοιβαία κριτική μεταξύ των δύο γενεών φεμινισμού. Οι τελευταίες είχαν γαλουχηθεί σε ένα έντονο πολιτικό κλίμα, όπου το αντιπολεμικό κίνημα, το κίνημα για τον τερματισμό των θεσμοθετημένων φυλετικών διακρίσεων και για τα ατομικά δικαιώματα, αλλά και οι διάφορες αποχρώσεις της αριστεράς συμπλέκονταν με ποικίλους τρόπους εντός ενός πλαισίου μαχητικού ακτιβισμού. Παράλληλα, στο επίπεδο της θεωρίας κυριαρχούσαν τα μεγάλα θεωρητικά συστήματα, τα οποία προσελάμβαναν το πεδίο του κοινωνικού σαν ένα αρθρωμένο και συνεκτικό όλο, το οποίο μπορεί και πρέπει να εξηγηθεί με πληρότητα. Αντίθετα, η έλευση του τρίτου κύματος συνοδεύτηκε από την αποπολιτικοποίηση που επέφερε το τέλος του ψυχρού πολέμου, καθώς επίσης και από τη στροφή στον μεθοδολογικό ατομισμό και την αναζήτηση της διαφορετικότητας. Παράλληλα, όσο κι αν αυτό μοιάζει ένα θεωρητικό κλισέ, συνέπεσε με την επικράτηση μεταμοντέρνων επεξεργασιών που προτάσσουν το τέλος των «μεγάλων αφηγήσεων» και εκλαμβάνουν το πεδίο του κοινωνικού ως ένα σύνολο κατακερματισμένων φαινομένων δίχως κάποια υποκείμενη συνοχή, για την οποία οφείλεται μια συνολική εξήγηση.

Στο πλαίσιο αυτό, οι φεμινίστριες του τρίτου κύματος θεώρησαν ότι ο δευτεροκυματικός φεμινισμός είναι εν πολλοίς ελιτίστικος και αγνοεί τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο καταπιέζονται διάφορες υποκατηγορίες γυναικών, όπως οι μη-λευκές, οι μετανάστριες ή οι διεμφυλικές γυναίκες.⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι στο πλαίσιο του τρίτου κύματος αναπτύχθηκε ως βασικό αναλυτικό εργαλείο η έννοια της διαθεματικότητας (intersectionality). Όπως επισημαίνει η Κούπερ:

Η διαθεματικότητα εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ως ένα αναλυτικό πλαίσιο, το οποίο είναι σε θέση να εστιάσει στην ιδιαίτερη θεσιακότητα [positionality] των μαύρων και άλλων μη λευκών [of color] γυναικών τόσο στη νομοθεσία περί ατομικών δικαιωμάτων όσο και εντός του κινήματος για τα ατομικά δικαιώματα. Συνιστά την πλέον ορατή και ανθεκτική συνεισφορά του φεμινισμού, και συγκεκριμένα του μαύρου φεμινισμού, στην κριτική κοινωνική θεωρία κατά το τελευταίο τέταρτο του αιώνα (Cooper 2016: 385· μετάφραση δική μας).

Εισηγήτρια του όρου θεωρείται η αφροαμερικανή νομικός και συγγραφέας Kimberlé Crenshaw (1989· 1991· βλ. όμως Vogel στο παρόν τεύχος). Σύμφωνα με το μεθοδολογικό πλαίσιο της διαθεματικότητας, ίσως και σε απόκλιση από τις θεωρητικές προθέσεις της Crenshaw (βλ. Cooper 2016), η κατανόηση της καταπίεσης, της κυριαρχίας και της διάκρισης μέσα στην κοινωνία θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον τρόπο που αλληλεπιδρούν διάφοροι παράγοντες πλεονεκτήματος και μειονεκτήματος (π.χ. φύλο, φυλή, τάξη, σεξουαλικός προσανατολισμός, αναπηρία κλπ.) σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Εν ολίγοις, η διαθεματικότητα ως αναλυτικό εργαλείο αντιτίθεται σε θεωρητικά πλαίσια που εξετάζουν την καταπίεση υπό το πρίσμα ενός παράγοντα σε απομόνωση.⁵ Παρά τις διαφορετικές προσλήψεις της έννοιας της διαθεματικότητας και τις διαμάχες που συνεπάγονται – η παρουσίαση των οποίων εκφεύγει κατά πολύ της στόχευσης του παρόντος κειμένου –, μπορεί με ασφάλεια να υποστηριχθεί ότι αυτή συνδέθηκε με τις πολιτικές της ταυτότητας. Η Μίνα Καραβαντά, παρά τη δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος, παρέχει μια ευσύνοπτη και πυκνή περιγραφή του όρου:

Ο όρος πολιτικές ταυτότητας [identity politics] σηματοδοτεί μια πολύμορφη και πολυδιάστατη βεντάλια πολιτικών στόχων και σχεδιασμών, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν αυτά τα κινήματα και τις κοινωνικές ταυτότητες που συμμετέχουν σε αυτά για να διεκδικήσουν το δικαίωμά τους στην ελευθερία λόγου και στον αυτο-προσδιορισμό. Στενά συνδεδεμένες με την ιδέα ότι κάποιες κοινωνικές ταυτότητες είναι αντικείμενο καταπίεσης και περιθωριοποίησης με αποτέλεσμα να λειτουργούν ως στερεότυπα ή αρνητικά ορόσημα (π.χ. ο πολιτισμένος λευκός έναντι του βάρβαρου μαύρου ή γηγενή, το κυρίαρχο φύλο—άρρεν—έναντι του αδύναμου φύλου—θήλυ, και άλλα), οι πολιτικές ταυτότητας στοχεύουν: α. στην ανάλυση των ηγεμονικών λόγων [hegemonic discourses]

⁴ Οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος, βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν δέχονται αυτήν την κατηγορία. Βλ. τα κείμενα της Lise Vogel και Ashley Bohrer στο παρόν τεύχος.

⁵ Εύλογη μπορεί να είναι εδώ η διερώτηση, αν όντως υπάρχουν τέτοια πλαίσια ή αν αποτελούν έναν θεωρητικό αχυράνθρωπο (strawman).

και των ιδεολογικών τους μηχανισμών [ideological apparatuses], οι οποίοι έχουν στιγματίσει, εκμεταλλευτεί και περιθωριοποιήσει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες σηματοδοτώντας αυτές ως κατώτερες ετερότητες, β. στην ενδελεχή κριτική κάθε μορφής ουσιοκρατίας [essentialism], δηλαδή κάθε είδους αντίληψης η οποία βασίζεται σε μια παράλογη γενίκευση που πηγάζει από διαφορές που είναι βιολογικές, εθνικές ή και θρησκευτικές, και που παρουσιάζονται, χωρίς να αναλύονται ή να αποδομούνται, ως αυτά καθαυτά αρνητικά ή θετικά ορόσημα γ. και τέλος, στη διεκδίκηση αναγνώρισης των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων τα οποία έχουν στερηθεί αυτές οι περιθωριοποιημένες ή καταπιεσμένες ταυτότητες που τώρα καλούνται να διαμορφώσουν το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο με την παρουσία τους και τον (τους) λόγους τους. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι ο όρος χρησιμοποιείται και μειωτικά για να περιγράψει μια στεγνή και συχνά στείρα ομαδική αλληλεγγύη που βασίζεται σε συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά προκειμένου να αντικρούσει την καταδυνάστευση και καταπίεση από διάφορες ηγεμονίες κινδυνεύοντας έτσι να αποκλείσει τη συνεργασία με άλλες πολιτισμικές και πολιτικές ομάδες με το να καταφεύγει σε πολιτικές απομόνωσης [separatism].⁶

Οι παραπάνω εξελίξεις διάνοιξαν τον θεωρητικό ορίζοντα των φεμινιστικών σπουδών προς την κατεύθυνση της συνδιαλλαγής και της ώσμωσης με τις μεταποικιακές σπουδές ή/και με την queer θεωρία. Όπως ίσως γίνεται εύκολα κατανοητό όμως, τις απομάκρυναν από τη μαρξιστική παράδοση. Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του αναλυτικού εργαλείου της διαθεματικότητας, τα οποία αντιβαίνουν στον σκληρό πυρήνα της μαρξιστικής οπτικής για την κοινωνία και την εξήγηση της καταπίεσης που υφίσταται σε αυτήν: α) η τρόπον τινά συμμετρικοποίηση των διάφορων ταυτοτήτων, δηλαδή η μη απόδοση εξηγητικής προτεραιότητας στις ταξικές σχέσεις καθώς και β) η πρόταξη της υποκειμενικότητας και της ανθρώπινης δραστηριότητας εις βάρος της εξέτασης των αντικειμενικών υλικών συνθηκών. Συναφώς, οι πολιτικές της ταυτότητας, αν δεν απάδουν, τουλάχιστον δεν εναρμονίζονται αυτόματα με τις παραδεδομένες πολιτικές πρακτικές της μαρξιστικής παράδοσης, σε όλο της το φάσμα. Όλα τούτα φαίνεται να οδήγησαν τον μαρξισμό και τον φεμινισμό από έναν «δυστυχή γάμο» (Hartmann 1979) σε ένα «συναινετικό διαζύγιο».

Την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, ο φεμινισμός πλέει πάνω στο τέταρτο κύμα του, το οποίο, κατά την αγγλική εκδοχή της wikipedia, ξεκινά το 2012 και σχετίζεται με τη χρήση του διαδικτύου και ιδιαίτερα με τον ακτιβισμό των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όπως το κίνημα του #MeToo. Η προσοχή του εν λόγω ακτιβισμού στράφηκε κυρίως στα ζητήματα της σεξουαλικής παρενόχλησης, στην κουλτούρα του βιασμού και το λεγόμενο body shaming. Ωστόσο, το εν λόγω κύμα είτε δεν διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από το τρίτο είτε τα σημεία διαφοροποίησης του, αν και σημαντικά, δεν έχουν ακόμη θεματοποιηθεί θεωρητικά. Σε κάθε περίπτωση, η εμφάνισή του δεν μπορεί να έχει το ίδιο ειδικό βάρος

⁶ http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php/%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%F_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82#.CE.A3.CF.87.CF.8C.CE.BB.CE.B9.CE.B1_.CE.95.CF.80.CE.B9.CE.BC.CE.B5.CE.BB.CE.AE.CF.84.CF.81.CE.B9.CE.B1.CF.82. Ανακτήθηκε στις 14/3/2022).

για τα θεωρητικά μελήματα του παρόντος τεύχους, όπως έχουν οι υπόλοιπες τρεις «φάσεις», δεδομένου ότι, τουλάχιστον προς το παρόν, στο κύμα του τέταρτου κύματος σπάνια εντοπίζονται νησίδες πραγματικού διαλόγου της φεμινιστικής με τη μαρξιστική σκέψη.

Η δομή του τεύχους

Η δομή του παρόντος τεύχους, στο πιο γενικό επίπεδο, υπακούει σε μια διαπίστωση και πεποίθηση, η οποία συνόδευσε το εκδοτικό εγχείρημα της *ΚΡΙΣΗΣ* εξαρχής: Το μειωμένο θεωρητικό ενδιαφέρον για τον μαρξισμό, το οποίο παρατηρείται στο ευρύτερο πεδίο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών κατά τα τελευταία χρόνια, δεν είναι αποτέλεσμα της κάμψης της ευρετικής γονιμότητας της εν λόγω ερευνητικής παράδοσης. Αντίθετα, οι αιτίες είναι μάλλον εξω-θεωρητικές και εξω-επιστημονικές. Από την άλλη μεριά, η αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για τη μαρξιστική παράδοση και η γονιμοποίηση των θεωρητικών και μεθοδολογικών της εργαλείων στο σήμερα, αλλά και ο επί της ουσίας εμπλουτισμός, η κριτική της θεώρηση και η εκλέπτυνσή της δεν μπορεί παρά να διέρχεται μέσα από την οικειοποίηση – θετική ή κριτική – των θεωρητικών επεξεργασιών που αναπτύχθηκαν στο έδαφος της περιγραφόμενης οπισθοχώρησης της μαρξιστικής παράδοσης.

Το παρόν τεύχος επιδιώκει να εστιάσει σε εκείνες τις κεντρικές στιγμές της φεμινιστικής σκέψης, οι οποίες σφραγίζουν τις δυνατότητες συνομιλίας της με τη μαρξιστική σκέψη, κυρίως από την εποχή του δεύτερου κύματος έως σήμερα – δίχως φυσικά να αξιώνει την κάλυψη όλου του εύρους αυτής της μακράς και πολυδιάστατης θεωρητικής επεξεργασίας και ώσμωσης. Στην κατεύθυνση αυτή, προχωρήσαμε στην επιλογή δεκαπέντε κειμένων, τα οποία εμπίπτουν ευρύτερα στο πεδίο των σπουδών φύλου και μοιράζονται το μέλημα για την ανάπτυξη, την εύρεση ή και την επαναφορά μιας μαρξιστικής οπτικής. Τα κείμενα απευθύνουν διαφορετικής τάξης ερωτήματα και συχνά εκκινούν από αποκλίνουσες θεωρητικές αφετηρίες και ερμηνευτικά σχήματα, δοκιμάζοντας τα εννοιολογικά και μεθοδολογικά εργαλεία του μαρξισμού (και των διαφορετικών «σχολών» και ερμηνειών του) στο πεδίο των έμφυλων ζητημάτων. Τα κριτήρια επιλογής των εν λόγω άρθρων δεν ήταν, επομένως, ο βαθμός συμφωνίας σε θεωρητικό/ιδεολογικό επίπεδο ή η πρόκριση κάποιας συγκεκριμένης θεωρητικής σκοπιάς από τη μεριά των επιμελητών και επιμελητριών του τεύχους. Τουναντίον, βασικό κριτήριο ήταν η προσπάθεια να χαρτογραφηθεί ο πολυδιάστατος και πλουραλιστικός χαρακτήρας του θεωρητικού φαινομένου «μαρξισμός και φεμινισμός» και να αναδειχθούν, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων αυτού του τεύχους, τα επίμαχα εκείνα ερωτήματα, τα οποία απασχόλησαν ή και συνεχίζουν να απασχολούν τη φεμινιστική σκέψη κατ' αναφορά στον μαρξισμό.

Το τεύχος χωρίστηκε σε τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα έλαβε τον τίτλο *Οι Πρώτες περιπέτειες του μαρξισμού-φεμινισμού* καθώς αντλεί το περιεχόμενό του από τα πιο μαρξιστικά-φεμινιστικά ερωτήματα που απηύθυναν αρχικά οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος, τοποθετώντας έκτοτε τη μαρξιστική και τη φεμινιστική παράδοση σε μια έντονη και ιδιαίτερα απαιτητική αναμέτρηση και συνομιλία. Απαρτίζεται από επτά άρθρα, τα οποία πραγματεύονται ζητήματα, όπως αυτά αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της προβληματοποίησης της σχέσης μεταξύ του μαρξισμού και του φεμινισμού που περιγράψαμε παραπάνω, και τούτο ανεξάρτητα από το αν οι συγγραφείς τους ανήκουν στενά ή όχι

στη γενιά του δεύτερου κύματος. Η επιλογή των άρθρων προς μετάφραση ήταν ένα δύσκολο καθήκον δεδομένης της ιδιαίτερα πλούσιας βιβλιογραφίας που ακόμα εξακολουθεί να παράγεται πάνω στα ερωτήματα αιχμής του δεύτερου κύματος. Τα άρθρα που τελικά δημοσιεύονται θεωρούμε ότι, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, λειτουργούν ως στοιχειωδώς αντιπροσωπευτικά αυτών των ερωτημάτων.

Πιο συγκεκριμένα, η **Michèle Barrett**⁷ απευθύνει το καίριο ερώτημα «ποιο θα μπορούσε είναι το αντικείμενο του μαρξιστικού φεμινισμού», από τη στιγμή που η μαρξιστική και η φεμινιστική ανάλυση θέτουν, αντίστοιχα, στο επίκεντρο της έρευνάς τους δύο διαφορετικά αντικείμενα: η μεν μαρξιστική διερευνά την αντίφαση μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, μετερχόμενη κατηγοριών «μη εχουσών φύλου» και η δε φεμινιστική ακριβώς το αντίθετο: εξετάζει τις έμφυλες σχέσεις και κυρίως τη γυναικεία καταπίεση. Η απάντηση της Barrett σε αυτό το ερώτημα είναι ότι αντικείμενο του μαρξιστικού φεμινισμού είναι η σχέση ανάμεσα στη γυναικεία καταπίεση και στους τρόπους παραγωγής, ιδωμένους στο ιστορικό τους πλαίσιο, και πιο συγκεκριμένα στο πλαίσιο του καπιταλισμού. Προκειμένου να πλαισιώσει θεωρητικά τούτη την απάντηση, εξετάζει τις χρήσεις τριών επίμαχων εννοιών: την πατριαρχία, την αναπαραγωγή και την ιδεολογία. Και αυτό, με σκοπό να αναμετρηθεί με δύο κομβικά, για μια μαρξιστική φεμινιστική ανάλυση, ζητήματα: το επιχείρημα περί αυτονομίας της γυναικείας καταπίεσης από τη λειτουργία του καπιταλισμού και εκείνο περί τοποθέτησής της στο πεδίο της ιδεολογίας.

Η **Christine Delphy**, με τη σειρά της, σκιαγραφεί το θεωρητικό περίγραμμα ενός υλιστικού φεμινισμού, θέτοντας στο επίκεντρο της πραγμάτευσής της τον όρο «γυναικεία καταπίεση». Στο άρθρο της, διερευνά πρωτίστως τις επιστημολογικές συνεπαγωγές της «εισβολής» αυτού του όρου στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών. Υποστηρίζει πως μια υλιστική φεμινιστική προσέγγιση οφείλει να έχει ως βασική της επιστημολογική προκείμενη τη θέση ότι η γυναικεία καταπίεση είναι κοινωνική καταπίεση και πεδίο πάλης μεταξύ κοινωνικών ομάδων (των ανδρών και των γυναικών). Για τη Delphy, μια τέτοια προσέγγιση είναι, ωστόσο, ασύμβατη με τις προκείμενες των ανθρωπιστικών επιστημών (όπως της κοινωνιολογίας ή της ψυχανάλυσης), οι οποίες, εξακολουθώντας να διατηρούν την κυρίαρχη ιδεολογία περί κατάτμησης της εμπειρίας και μερισμού της γνώσης σε στεγανούς επιστημονικούς κλάδους, αρνούνται την κοινωνική προέλευση της γυναικείας καταπίεσης και υπονομεύουν την βαθιά ενότητα των διαφορετικών επιπέδων της εμπειρίας ως τόπων καταπίεσης. Υποστηρίζει ότι ο υλιστικός φεμινισμός δεν αποτελεί έναν νέο επιστημονικό κλάδο με αντικείμενο τις γυναίκες, αλλά, αντίθετα, συνιστά μια επιστημολογική επανάσταση, η οποία θα επαναστατικοποιήσει τη γνώση, υπαγορεύοντας μια νέα οπτική, εκείνη της γυναικείας καταπίεσης, η οποία και θα αλλάξει την κατανόηση του συνόλου της ανθρώπινης εμπειρίας.

Στο άρθρο της **Martha Gimenez**, ο μαρξιστικός και ο υλιστικός φεμινισμός αναμετρούνται στο πεδίο της φεμινιστικής θεωρίας, ώστε να αναδειχθούν οι διαφορές

⁷ Για λόγους σεβασμού των συγγραφέων και των οπτικών τους και για λόγους αποφυγής υποκειμενικών ερμηνειών, οι συνόψεις των άρθρων που ακολουθούν προσπαθούν να τηρούν, στο μέτρο του δυνατού, το ύφος και τον λόγο των περιλήψεων ή εισαγωγικών σημειωμάτων των συγγραφέων, όπου αυτά ήταν διαθέσιμα. Όπου τούτα απουσίαζαν, οι συνόψεις βασίστηκαν στην κατανόηση του κειμένου από τους επιμελητές και τις επιμελήτριες του τεύχους που φέρουμε και την αποκλειστική ευθύνη για κάθε πιθανή μεθερμηνεία.

τους. Όπως σημειώνει η ίδια, σε μια εποχή που η θεωρητική στροφή προς τον ιδεαλισμό και την ενδεχομενικότητα εμφανίζεται ως ηγεμονική στον ακαδημαϊκό χώρο, είναι αναγκαίο να εξηγηθούν οι λόγοι για τους οποίους τα φεμινιστικά αιτήματα επιστρέφουν στον επιστροφής στον υλισμό. Συγκρίνοντας τα δύο ρεύματα και καταδεικνύοντας τις αντιφάσεις και τις ασυμβατότητες των θεωρήσεων που συγκαλύπτονται υπό την «υλιστική» ομπρέλα, η Gimenez τάσσεται εν τέλει υπέρ της επιστροφής στον μαρξιστικό φεμινισμό, η οποία και επιβάλλεται από τις καταστροφικές συνέπειες του καπιταλισμού στις γυναίκες και από την πολιτική σημασία μιας θεωρητικά επαρκούς ανάλυσης των αιτίων της δεινής κατάστασής τους.

Η **Friga Haug** θέτει το ερώτημα αν και με ποια έννοια οι έμφυλες σχέσεις οφείλουν να κατανοηθούν ως σχέσεις παραγωγής και όχι απλώς ως επικαθορισμένες από τις σχέσεις παραγωγής. Μέσα από μια κριτική ανασκόπηση των κειμένων του Μαρξ και του Ένγκελς, αλλά και με αναφορά σε μεταγενέστερους μαρξιστές θεωρητικούς και σε θεωρίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του φεμινιστικού κινήματος, θέτει στο θεωρητικό επίκεντρο τη διπλή φύση της έννοιας της κοινωνικής παραγωγής, δηλαδή αφενός ως παραγωγής της ζωής (αναπαραγωγής) και αφετέρου ως παραγωγής αγαθών. Σε αυτή τη βάση προσεγγίζει το ερώτημα σχετικά με το πώς σχετίζονται οι τομείς της ζωής και των βιοποριστικών αγαθών μεταξύ τους, πώς κινούνται τα φύλα μέσα σε αυτούς τους τομείς και από πού πηγάζει η κυριαρχία. Στην προοπτική απάντησης αυτού του ερωτήματος θα επισημάνει πως θα πρέπει να γίνει κανόνας ότι οι διαφορετικές σχέσεις παραγωγής στην ιστορία οφείλουν να εξετάζονται και ως έμφυλες σχέσεις, καθώς τίποτα δεν μπορεί να κατανοηθεί εάν δεν δοθεί απάντηση στο ερώτημα πώς η παραγωγή της ζωής είναι ρυθμισμένη πάνω στο σύνολο της παραγωγής των βιοποριστικών αγαθών, με άλλα λόγια, πώς η ίδια καθορίζει την αναπαραγωγή του συνόλου της κοινωνίας. Στην ανάπτυξη της προβληματικής της δεν θα παραλείψει να υπογραμμίσει την ανάγκη κατανόησης των μετασχηματισμών που επιφέρει ο σύγχρονος καπιταλισμός και η ανάπτυξη της τεχνολογίας εστιάζοντας στο πώς η καπιταλιστική χρήση της γενετικής τεχνολογίας μετατοπίζει πλέον καθοριστικά το όριο ανάμεσα στην παραγωγή της ζωής και στην παραγωγή αγαθών, επισημαίνοντας την ανάγκη να επαναπροσδιοριστεί η συνάρτηση των έμφυλων σχέσεων ως σχέσεων παραγωγής.

Εν συνεχεία, οι **Ferguson Susan & David McNally**, στην εισαγωγή τους στην επανέκδοση του βιβλίου της Vogel *Μαρξισμός και η καταπίεση των γυναικών: προς μια ενοποιητική* θεωρία, αποτιμούν τη σημασία του εν λόγω βιβλίου, το οποίο δημοσιεύεται εν έτει 1983, προτείνοντας μια μαρξιστική ανάλυση της γυναικείας καταπίεσης με βάση τις κεντρικές θεωρητικές κατηγορίες του Τόμου Ι του Κεφαλαίου του Μαρξ. Οι συγγραφείς ανατρέχουν στις συζητήσεις που προηγήθηκαν της έκδοσης του βιβλίου εντός του πεδίου της σοσιαλιστικής-φεμινιστικής θεωρίας, προκειμένου να αναδείξουν τις αντιφάσεις που οδήγησαν στην αναμόρφωση της σχέσης μαρξισμού-φεμινισμού μέσα από το μαρξικό εννοιολογικό οπλοστάσιο του Κεφαλαίου. Υποστηρίζουν ότι η συμβολή της Vogel συνίσταται στη σημασία που αποδίδει στην οικογένεια ως πεδίο αναπαραγωγής του εμπορεύματος «εργασιακή δύναμη», συνδέοντας έτσι τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Μέσα από κριτικές αναφορές στην εργασία της Vogel αλλά και εντάσσοντάς την «ενοποιητική θεωρία» της περί κοινωνικής αναπαραγωγής στο σημερινό θεωρητικό τοπίο, τονίζουν τη δυναμική της μαρξιστικής της ανάλυσης, σε

σχέση με την κατανόηση των έμφυλων μορφών της καπιταλιστικής κοινωνικής αναπαραγωγής και επισημαίνουν τη σημασία της για τον ιστορικό υλισμό σήμερα.

Η **Silvia Federici**, επιστρέφοντας και εκείνη στο έργο του Μαρξ, θέτει στο επίκεντρο της εργασίας της τη σχέση ανάμεσα στον μαρξισμό και τον φεμινισμό, επιχειρώντας να κατανοήσει αλλά και να εδραιώσει τη σχέση τους. Όπως σημειώνει στην περίληψη του άρθρου της, η σύνδεση μαρξισμού και φεμινισμού, ως δύο εκ των πλέον ριζοσπαστικών ρευμάτων της εποχής μας, είναι κομβική προκειμένου «να υπερβούμε τη διάσπαση του παγκόσμιου προλεταριάτου και να αναπτύξουμε στρατηγικές για μια δικαιότερη κοινωνία». Στρεφόμενη στο έργο του Μαρξ, αναγνωρίζει την κεντρική συνεισφορά του στη φεμινιστική θεωρία και το φεμινιστικό κίνημα, επισημαίνοντας όμως και τους περιορισμούς του. Συντάσσεται με τη φεμινιστική κριτική, σύμφωνα με την οποία η μαρξική ανάλυση επικεντρώνεται πρωτίστως σε ένα τμήμα της εργατικής τάξης, δηλαδή τους άνδρες, βιομηχανικούς, μισθωτούς εργάτες, και υποστηρίζει ότι μια τέτοια προσέγγιση δεν μπορεί παρά να είναι ελλιπής ως προς την κατανόηση των καπιταλιστικών σχέσεων καθώς αφήνει στο περιθώριο «την εργασία όλων εκείνων, των οποίων η εργασία τροφοδοτεί παγκοσμίως, δίχως αμοιβή, την καπιταλιστική συσσώρευση».

Στο άρθρο της, η **Heather A. Brown** εξετάζει το έργο του Ένγκελς, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*. Κατά τη συγγραφέα, πρόκειται για ένα έργο κομβικής σημασίας για την κατανόηση των σχέσεων μεταξύ φύλου και τάξης, το οποίο έχει όμως παρερμηνευθεί λόγω της ισχυρής πρόσδεσής του στον οικονομικό ντετερμινισμό. Μέσα από μια θετική αλλά και κριτική αποτίμηση του «ενγκελσιανού φεμινισμού», ανατρέπει στα «Εθνολογικά σημειωματάρια» του Μαρξ – στα οποία βασίστηκε ο Ένγκελς για να γράψει την *Καταγωγή* – προκειμένου να συγκρίνει τη μαρξική και ενγκελσιανή θεώρηση περί γυναικείας καταπίεσης. Η ίδια αναγνωρίζει στον Μαρξ μια περισσότερο επεξεργασμένη και διαλεκτική προσέγγιση, η οποία επιτρέπει ένα δυναμικότερο πολυγραμμικό πλαίσιο κατανόησης των καταπιεστικών σχέσεων. Εισηγείται ότι οι θέσεις του Μαρξ είναι πολύ πιο χρήσιμες για την κατανόηση των διατομών μεταξύ φύλου και τάξης σήμερα, και άρα συνολικά για το πεδίο της διαθεματικότητας.

Η δεύτερη ενότητα τιτλοφορείται *Οι 'νέες' περιπέτειες του μαρξισμού-φεμινισμού* καθώς φιλοξενεί έξι άρθρα τα οποία πραγματεύονται ερωτήματα που αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο της σχετικής αποστασιοποίησης του φεμινισμού από τον μαρξισμό. Από το τρίτο έως και το τέταρτο κύμα, επιχειρείται – αν και σποραδικότερα – η γεφύρωση του μαρξισμού με ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών ρευμάτων και επεξεργασιών, οι οποίες περιλαμβάνουν τη διαθεματικότητα, τις μεταποικιακές προσεγγίσεις καθώς και την queer θεωρία, αλλά και τις θεωρίες της αποδόμησης. Στην κατεύθυνση αυτή, επιλέξαμε έξι άρθρα που εμπίπτουν σε αυτές τις απόπειρες των σπουδών φύλου, γνωρίζοντας φυσικά ότι πρόκειται για μια ιδιαίτερη επιλεκτική και μικρή ανθολογία άρθρων που, σε καμία περίπτωση, δεν εξαντλούν ή αντιπροσωπεύουν τη σχετική βιβλιογραφική παραγωγή. Πρόκειται κυρίως για μια πρώτη υπόμνηση ότι ο εμπλουτισμός και η εκλέπτυνση των μαρξιστικών προσεγγίσεων οφείλει να οικειοποιηθεί – θετικά ή κριτικά – τις προβληματικές που αναπτύσσονται ακόμη και εν τη θεωρητική απουσία του ίδιου του μαρξισμού.

Η *διαθεματικότητα* βρίσκεται στο επίκεντρο του άρθρου της **Ashley Bohrer**, η οποία εστιάζει στη σχέση ανάμεσα στον μαρξισμό και τις διατομές μεταξύ φύλης, κοινωνικού

φύλου, σεξουαλικότητας και τάξης. Για τη Bohrer, η σύνδεση του μαρξισμού με τη διατομεακότητα είναι απολύτως κρίσιμη προκειμένου να κατανοηθεί αλλά και ληφθεί υπόψη ο ιστορικός υλισμός. Στην κατεύθυνση αυτή, εξετάζεται η ιστορία της κριτικής που ασκήθηκε από τη σκοπιά της διαθεματικότητας στον μαρξισμό και αντιστρόφως, προκειμένου να θεμελιωθεί μια ενοποίηση των δύο αυτών πλαισίων. Τέλος, υποστηρίζεται ότι στον εικοστό πρώτο αιώνα είναι απαραίτητη μια μαρξιστική ανάλυση του καπιταλισμού, με την πλέον ανθεκτική θεώρηση να είναι εκείνη η οποία επιχειρεί να αρθρωθεί με βάση τη διαθεματικότητα, εκείνη που αντιμετωπίζει την τάξη, τη φυλή, το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα ως πρωταρχικά στοιχεία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η **Lise Vogel**, με τη σειρά της, καταπιάνεται και εκείνη με τη διαθεματικότητα, αλλά από μια διαφορετική σκοπιά. Εξετάζει τη γενεαλογία της συγκεκριμένης έννοιας, προσεγγίζοντας την ιστορία της εννοιολόγησης της «διαφορετικότητας» ως μια ιστορία αποτελούμενη από την αλληλεπίδραση πολλαπλών κατηγοριών «κοινωνικής διαφοράς». Εστιάζοντας συγκεκριμένα στην ιστορία της τριλογίας φυλή-τάξη-φύλο, υποστηρίζει ότι η διαθεματικότητα αποτελεί μια από τις πλέον ελκυστικές και παράλληλα προβληματικές έννοιες που αναπτύχθηκαν μέσα στον 20ό αιώνα για να περιγράψει την κοινωνική ετερογένεια. Στο πλαίσιο μιας κριτικής προσέγγισης της διαθεματικότητας από τη σκοπιά μιας μαρξιστικής φεμινιστικής ανάλυσης, αναγνωρίζει την ανάγκη για μια πληρέστερη εννοιολόγησή της και εισηγείται την επαναφορά στη θεμελιώδη διάσταση της τάξης, όμως στη διατομή της με το φύλο, προτείνοντας ξανά μια ενοποιητική θεωρία κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η *queer* θεωρία και ο μαρξισμός συναντώνται στο άρθρο του **Kevin Floyd**, ο οποίος επιχειρεί, με όχημα ακριβώς τον μαρξισμό και τη *queer* θεωρία, να διατυπώσει ένα διαλεκτικό αφήγημα που να συνδέει τις ιστορίες του καπιταλισμού, την ταξική και την αντιεteroσεξιστική πολιτική στις σύγχρονες ΗΠΑ. Κινούμενος σε ένα θεωρητικό αφηρημένο επίπεδο, ο Floyd προχωράει σε μια κριτική οικειοποίηση της έννοιας της «πραγμοποίησης» του Lukács, προκειμένου να θεμελιώσει την υπόθεση ότι «η πραγματοποίηση του ερωτικού με όρους κεφαλαίου, η οποία είναι ιδιαίτερο γνώρισμα του αιώνα αυτού, αποτελεί θεμελιώδη ιστορική συνθήκη δυνατότητας μιας σύγχρονης αντιεteroσεξιστικής πολιτικής». Υποστηρίζει ότι είναι απαραίτητο να εστιάσουμε θεωρητικά στην προοδευτική και απελευθερωτική ικανότητα της αντίφασης, όχι στην «αλληλεξάρτηση» των καταπίεσεων, καθώς, για εκείνον, οι αντιφάσεις του καπιταλισμού μπορεί να γίνουν τόποι αξιοποιήσιμοι για την εκκίνηση μιας αναδιάρθρωσης.

Επιδιώκοντας έναν διάλογο ανάμεσα στην αντι-αιτιοκρατική μαρξιστική θεωρία και τη *queer* θεωρία, οι **Suzanne Bergeron & Jyoti Puri** επιμελούνται την έκδοση των πρακτικών ενός συμποσίου με τίτλο *Σεξουαλικότητα μεταξύ κράτους και τάξης*. Μέσα από την παρουσίαση των άρθρων του συμποσίου, τα οποία εστιάζουν στις συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ καπιταλισμού και σεξουαλικότητας, οι συγγραφείς ανιχνεύουν τις «αμοιβαίως συγκροτούμενες και απροσδιόριστες σχέσεις μεταξύ τάξης, σεξουαλικότητας και διακυβέρνησης» και συζητούν επίμαχα ερωτήματα που αφορούν στη σεξουαλικότητα – ερωτήματα που αποτελούν και αντικείμενα πραγμάτευσης των άρθρων τους συμποσίου: μια *queer* ανάγνωση του πώς η οικονομία λειτουργεί ως ο άλλος της ερωτικής σχέσης στο πλαίσιο των εθνικών λογαριασμών εισοδήματος· την προβληματοποίηση της εξιδανικευμένης ετεροκανονικής οικογένειας στο πλαίσιο του σχηματισμού του ινδικού

μεταποικιακού κράτους· τη θεμελιωμένη στην ετεροκανονιστικότητα ιδεολογία ανάπτυξης στο σύγχρονο Εκουαδόρ· τον αναδυόμενο νεοφιλευθερισμό θεραπείας ζευγαριών στις Η.Π.Α· και τη διάρθρωση της τάξης, της φυλής, του φύλου και της σεξουαλικότητας που χαρακτηρίζει την ένταξη των μεταναστών/τριών εργαζομένων φροντίδας στην παγκόσμια σκηνή.

Η **Prajna Seneviratne** εξετάζει τη σχέση μαρξισμού, φεμινισμού και *μεταποικιακών προσεγγίσεων*. Στο άρθρο της, επιχειρεί να γεφυρώσει τις μαρξιστικές και μεταποικιακές φεμινιστικές προσεγγίσεις μέσω της θεωρίας της οργάνωσης, διερευνώντας παράλληλα τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις των ρόλων της παραγωγικής και αναπαραγωγικής εργασίας των γυναικών εργατριών στις φυτείες και τη βιομηχανία ένδυσης της Σρι Λάνκα. Όπως δηλώνει η ίδια στην περίληψή της, στόχος της είναι να σκιαγραφήσει τις διαφορετικές φεμινιστικές προσεγγίσεις της θεωρίας της οργάνωσης, και αφετέρου να τις συγκρίνει με τις θεωρητικές φεμινιστικές μαρξιστικές και μεταποικιακές προσεγγίσεις, προκειμένου να αναδειχθούν οι διαφορές και οι ομοιότητές τους. Υποστηρίζει ότι ένας κοινός τόπος, όπου ο μαρξιστικός φεμινισμός και ο μεταποικιακός φεμινισμός θα συμπλέκονται και θα συμπληρώνουν ο ένας τον άλλο, δεν είναι μονάχα εφικτός αλλά, αντιθέτως, είναι και ο πλέον κατάλληλος για να διερευνηθούν οι απαιτήσεις που επιβάλλονται στα γυναικεία σώματα και στην εργασία τους.

Το δεύτερο μέρος κλείνει με το άρθρο της **Chakravorty Gayatri Spivak** και έναν διάλογο μεταξύ μαρξισμού και θεωριών της αποδόμησης. Η Spivak δεν απευθύνεται άμεσα στη σχέση μαρξισμού-φεμινισμού, αλλά προβαίνει σε ένα σύνθετο και γενικευμένο θεωρητικό εγχείρημα: να προσεγγίσει την κατηγορία του υποκειμένου – των γυναικών συμπεριλαμβανομένων – μέσα από τη μαρξική έννοια της υπεραξίας και τις διάφορες αναγνώσεις της. Όπως δηλώνει η ίδια εξ αρχής, το ερώτημα της αξίας προσδιορίζεται αυτομάτως από δύο «τύπους» κατηγορήσεως του υποκειμένου: τον «ιδεαλιστικό» που αναφέρεται στη συνείδηση και τον «υλιστικό» που αναφέρεται στην εργασιακή δύναμη. Πρόκειται για δύο κατηγορήσεις, οι οποίες εμφανίζονται ως αμοιβαίως αποκλειόμενες, παρά τις θεωρητικές προσπάθειες συμφιλίωσής τους. Κινούμενη μεταξύ αποδόμησης και μαρξισμού και διερευνώντας την έννοια της κειμενικότητας, η Spivak επεξεργάζεται το εξής ερώτημα: τί γίνεται το ερώτημα της αξίας όταν προσδιορίζεται από την «υλιστική» κατηγορία του υποκειμένου, όπως αυτή η τελευταία διατυπώνεται από τον Μαρξ;

Τέλος, επιλέξαμε να αφιερώσουμε μια τρίτη ενότητα στη σχέση μαρξισμού-φεμινισμού στην Ανατολική Ευρώπη, σε μια μικρή αλλά ουσιώδη προσπάθεια να εξισορροπηθεί, έστω και μερικώς, η δυτικό-κεντρικότητα των περισσότερων άρθρων του τεύχους. Χωρίς φυσικά να λειτουργεί αντιπροσωπευτικά της μη-δυτικής θεωρητικής παραγωγής και αφήνοντας απ' έξω τη μαρξιστική-φεμινιστική σκέψη πολλών περιοχών του μη-δυτικού κόσμου, τα άρθρα που δημοσιεύονται σε αυτή την ενότητα με τίτλος *Μαρξισμός και Φεμινισμός εκτός Δύσης* μάς δίνουν μια εικόνα της ώσμωσης μαρξισμού και φεμινισμού στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Η **Elena Gapova** παρουσιάζει με ευσύνοπτο τρόπο τις στοχεύσεις, τα διακυβεύματα και τα επιτεύγματα του σοσιαλιστικού φεμινιστικού χειραφετητικού προγράμματος σε διάφορες περιόδους μετά τη Ρωσική Επανάσταση, αναφερόμενη και στις κριτικές που δέχτηκε ένα τέτοιο εγχείρημα. Εξετάζει, επίσης, τις προκλήσεις, τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει ο σύγχρονος σοσιαλιστικός φεμινισμός, υπό το βάρος της επέλασης του νεοφιλευθερισμού και της διάλυσης των εργασιακών και κοινωνικών κατακτήσεων.

Η Jiřina Šmejkalová, με τη σειρά της, μας μεταφέρει στη Τσεχοσλοβακία για να περιγράψει τα εμπόδια που καθιστούν δύσκολη την επικοινωνία των γυναικών αλλά και των ανδρών της χώρας με τις πρόσφατες δυτικές φεμινιστικές θεωρίες. Υποστηρίζει ότι αυτές οι τελευταίες δεν μπορούν να διαχωριστούν από την ανάπτυξη της δυτικής μεταπολεμικής σκέψης και γραμματείας περί κοινωνίας και πολιτισμού. Εισηγείται δε την εξέταση των ριζών αυτών στην κατακερματισμένη ψυχαναλυτική παράδοση, στην παραμορφωμένη μαρξιστική παράδοση αλλά και στην πραγματική έλλειψη αποδομιστικών προσεγγίσεων στο ίδιο το πνευματικό περιβάλλον της.

Ευχαριστίες

Είμαστε στην ευτυχή θέση να ευχαριστήσουμε μια σειρά από ανθρώπους, δίχως τη συμβολή των οποίων η έκδοση του παρόντος τεύχους θα ήταν πραγματικά αδύνατη. Το ευτυχές της θέσης προκύπτει από το γεγονός ότι πολλοί άνθρωποι επέδειξαν έμπρακτα τη διάθεση να καταβάλουν, ανυστερόβουλα, χρόνο και κόπο προκειμένου να καταστεί εφικτή η υλοποίηση του αφιερώματος και του μεταφραστικού εγχειρήματος. Ας πάρουμε, όμως, τα πράγματα από την αρχή.

Ο σχεδιασμός του τεύχους θα ήταν απλά κυριολεκτικά αδύνατος, δίχως τις πρόθυμες και εμπεριστατωμένες συμβουλές δύο ερευνητριών των σπουδών φύλου: της Άντζελας Δημητρακάκη και της Ειρήνης Αβραμοπούλου. Τις ευχαριστούμε ιδιαιτέρως για αυτό. Όπως ομολογήσαμε ήδη, καμία και κανείς εκ των μελών της Συντακτικής Επιτροπής δεν έχει παρόμοια ειδίκευση. Επομένως, η ειδημοσύνη της Άντζελας και της Ειρήνης ήταν κάτι παραπάνω από απαραίτητη για την κατάρτιση της τελικής λίστας των άρθρων που φιλοξενούνται στο ανά χείρας τεύχος. Η συμβολή τους αλλά και η άμεση ανταπόκρισή τους σε κάθε μας ερώτημα, ήταν παραπάνω από πολύτιμη για την ολοκλήρωση του μεταφραστικού εγχειρήματος. Η όποια επίτευξη πληρότητας οφείλεται αποκλειστικά σε εκείνες, ενώ οι αδυναμίες και οι παραλείψεις βαραίνουν αποκλειστικά εμάς.

Προϋπόθεση για τη μετάφραση και δημοσίευση των άρθρων που επιλέχθηκαν ήταν η εξασφάλιση πνευματικών δικαιωμάτων – η δωρεάν παραχώρηση των οποίων δεν ήταν, σε καμία περίπτωση, αυτονόητη, δεδομένου του ολοένα και μεγαλύτερου ελέγχου (αλλά και της αυξανόμενης εμπορευματοποίησης) των δημοσιευμένων ερευνητικών εργασιών από τους εκδοτικούς φορείς. Στην κατεύθυνση αυτή, εξαιρετικά σημαντική ήταν η προθυμία και η συνδρομή των συγγραφέων των άρθρων, μελών των συντακτικών επιτροπών περιοδικών, εκδοτικών σειρών και οίκων που είτε μας έδωσαν ελεύθερη πρόσβαση στη μετάφραση και δημοσίευση των κειμένων τους είτε συνέδραμαν ώστε τα μεταφραστικά δικαιώματα να μας παραχωρηθούν δωρεάν. Θερμές ευχαριστίες χρωστάμε, λοιπόν, στους/στις: Michelle Barrett, Suzanne Bergeron, Ashley Bohrer, Silvia Federici, Susan Ferguson, Elena Gapova, Martha Gimenez, Peter Hallward, Frigga Haug, Puri Jyoti, David McNally, Peter Osborne, Jiřina Šmejkalová και Παναγιώτη Σωτήρη. Ευχαριστούμε, επίσης, τις εξής εκδόσεις, περιοδικά και φορείς: Éditions Syllepse, Guilford Publications Inc., *Historical Materialism*, *Historical Materialism* Book Series at Brill, *Journal of International Women's Studies*, *Radical Philosophy*, *Rethinking Marxism*, Rosa-Luxemburg-Stiftung, University of Minnesota Press, Verso Books, Women's Studies International Forum-Elsevier.

Η υλοποίηση του ανά χείρας τεύχους θα ήταν απολύτως ανέφικτη δίχως όλες εκείνες και όλους εκείνους που μοιράστηκαν μαζί μας τούτο το μεταφραστικό εγχείρημα και δεσμευτήκαν σε αυτό με ανιδιοτέλεια, προθυμία και έντονο αίσθημα συναδελφικής αλληλεγγύης. Είναι εκείνοι και εκείνες που ανέλαβαν να μεταφράσουν τα δεκαπέντε κείμενα με συνέπεια, κόπο και υπευθυνότητα. Μόνο ευγνώμονες μπορεί να είμαστε, επομένως, στην Ηρώ Ακριβού, τη Ζωή Αμοιρίδου, την Αγγελική Κήτα, τη Μαρινίκη Κολιάρη, την Ειρήνη Κοτσώνα, την Ιωάννα Κουρού, τη Χαρούλα Μούτσιου, τη Γιόρια Παναγοπούλου, τη Στέλλα Συνεγιάννη, τον Σωτήρη Σκανδάλη, τη Χαρά Τσαντίλη, τον Μάνο Τσιχλή, τη Φλουρή Φαραντάκη και τον Θάνο Χρυσανθόπουλο. Όλα τα κείμενα υποβλήθηκαν σε εκτενείς μεταφραστικές και γλωσσικές επιμέλειες, τις οποίες ανέλαβαν τα μέλη της συντακτικής επιτροπής με την πολύτιμη συμβολή της Δάφνης Ανδρουλάκη, του Αθανάσιου Μαρβάκη, της Χριστίνας Νομικού, της Γιόριας Παναγοπούλου, του Κώστα Στεργιόπουλου και του Αργύρη Φασούλα, τις οποίες και τους οποίους θα πρέπει να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερος. Θερμές ευχαριστίες, επίσης, χρωστάμε στον Αριστείδη Μπαλτά για τις ιδιαίτερα χρήσιμες μεταφραστικές του παρατηρήσεις στο απαιτητικό κείμενο της Spínak. Τα μέλη της συντακτικής επιτροπής, ως επιμελητές και επιμελήτριες αυτού του τεύχους, φέρουμε την κύρια και αποκλειστική ευθύνη για κάθε λάθος ή μεταφραστική αστοχία που ο αναγνώστης και η αναγνώστρια μπορεί να συναντήσει στα κείμενα.

Τέλος, οφείλουμε να προχωρήσουμε σε δύο διευκρινίσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν την ανάγνωση του τεύχους και την κατανόηση ορισμένων επιλογών. Πρώτον, τα δεκαπέντε κείμενα που επιλέχθηκαν προς μετάφραση δημοσιεύθηκαν πρωτογενώς σε περιοδικά και τόμους, καθένα εκ των οποίων τηρεί το δικό του σύστημα βιβλιογραφικών αναφορών και υποσημειώσεων. Αυτό σημαίνει ότι οι συγγραφείς των άρθρων συνέθεσαν το κείμενό τους, υιοθετώντας το οικείο σύστημα φορμαλισμών. Για λόγους αποφυγής αλλοίωσης και παρέμβασης στον τρόπο παράθεσης των υποσημειώσεων και των βιβλιογραφικών αναφορών σε σχέση με το κύριο κείμενο, και άρα τις ίδιες τις επιλογές των συγγραφέων, αποφασίσαμε να διατηρήσουμε σε κάθε άρθρο το σύστημα παραπομπών ως είχε στο πρωτότυπο κείμενο, αντί να ακολουθήσουμε εκείνο που τηρεί η *KPIΣΗ*. Δεύτερον, η μετάφραση δεκαπέντε κειμένων από διαφορετικούς μεταφραστές και διαφορετικές μεταφράστριες οδήγησε μοιραία σε έναν «πλουραλισμό» διαφορετικών γραφών αλλά και στη συνύπαρξη υποκειμενικών ερμηνευτικών αποδόσεων εννοιών και όρων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, εργαστήκαμε προς την κατεύθυνση επίτευξης μιας ομοιομορφίας και συνέπειας μεταξύ των κειμένων, ιδιαίτερα όσον αφορά σε καθιερωμένους όρους. Στις περισσότερες περιπτώσεις όμως, σεβαστήκαμε τις αποδόσεις που επέλεξε η κάθε μεταφράστρια και ο κάθε μεταφραστής με βάση την έρευνά τους: διατηρήσαμε, δηλαδή, τις δικές τους ερμηνευτικές σκοπιές στη μετάφραση.

Η Συντακτική Επιτροπή της Κρίσης

Βιβλιογραφία

- Atkinson T. G. 2014. «The Descent from Radical Feminism to Postmodernism», <https://www.bu.edu/wgs/files/2013/10/Atkinson-The-Descent-from-Radical-Feminism-to-Postmodernism.pdf> (ανακτήθηκε 2/4/2022).
- Beechey V. 1979. «Για την Πατριαρχία», http://www.gender.panteion.gr/gr/didaktiko_pdf/Beechey_Feminism_Marxism.pdf (ανακτήθηκε 2/2/2022).
- Beauvoir de S. 1949. *Le deuxième sexe, t. 1: Les faits et les mythes*, Paris: Gallimard.
- Cooper B. 2016. «Intersectionality», στο Lisa Disch & Mary Hawkesworth (επιμ.), *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, Oxford University Press: 385–406.
- Crenshaw K. 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics, *The University of Chicago Legal Forum* 140: 139–167.
- Crenshaw K. 1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color, *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–99.
- Delphy C. 1970. Ο Κύριος Εχθρός, μτφρ/επιμ. Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, http://www.gender.panteion.gr/gr/didaktiko_pdf/Hartmann_Feminism_Marxism.pdf (ανακτήθηκε 2/2/2022).
- Delphy C. 2018. Ένας Υλιστικός Φεμινισμός είναι Εφικτός, μτφρ. Μ. Κυπαρίση & Γ. Καψόπουλος, Αθήνα: Τοποβόρος.
- Ένγκελς Φ. 1997. *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Gimenez M. E. 2000. What's material about materialist feminist? A Marxist Feminist critique, *Radical Philosophy* 101 (Μάιος/Ιούνιος): 18–28.
- Harris C. 1995. Socialist societies and the emancipation of women: The case of cuba, *Socialism and Democracy* 9 (1): 91–113.
- Hartmann H. I. 1979. «Ο άτυχος γάμος του φεμινισμού με τον μαρξισμό. Προς μια πιο προοδευτική ένωση», μτφρ/επιμ. Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, http://www.gender.panteion.gr/gr/didaktiko_pdf/Hartmann_Feminism_Marxism.pdf (ανακτήθηκε 2/2/2022).
- Λένιν Β.Ι. 2008. *Τι να Κάνουμε*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Mamonova T. 1994. «Introduction: The Feminist Movement in the Soviet Union», στο T. Mamonova (επιμ.), *Women and Russia: Feminist Writings from the Soviet Union*, Oxford: Basil Blackwell: xiii–xxiii.
- Σκαλούμπακα Χ. 2010. Μαρξιστικό μέτωπο στις φεμινιστικές και νεοφεμινιστικές αντιλήψεις, *ΚΟΜΕΠ* 5: 179–204.

MARTHA E. GIMENEZ

Τι είναι υλικό στον υλιστικό φεμινισμό; Μια μαρξιστική φεμινιστική κριτική*

Μετάφραση: Μάνος Τσιχλής

Τις μεθυστικές εκείνες μέρες του Γυναικείου Απελευθερωτικού Κινήματος, μπορούσε κανείς να διακρίνει τέσσερα κύρια ρεύματα στους κόλπους της φεμινιστικής σκέψης: το φιλελεύθερο (το οποίο ενδιαφερόταν για την επίτευξη οικονομικής και πολιτικής ισότητας στο πλαίσιο του καπιταλισμού), το ριζοσπαστικό (το οποίο θεωρούσε τους άνδρες και την πατριαρχία ως τις κύριες αιτίες της καταπίεσης των γυναικών), το σοσιαλιστικό (το οποίο ασκούσε κριτική στον καπιταλισμό και τον μαρξισμό, σε τέτοιο βαθμό ώστε η αποφυγή των υποτιθέμενων αναγωγισμών του μαρξισμού οδήγησε σε θεωρίες διττών συστημάτων, οι οποίες υπαγόρευαν διάφορες μορφές αλληλεπίδρασης μεταξύ καπιταλισμού και πατριαρχίας) και τον μαρξιστικό φεμινισμό (μια θεωρητική θέση που ασπάζονταν σχετικά λίγες φεμινίστριες στις ΗΠΑ – ανάμεσά τους κι εγώ – ο οποίος προσπαθούσε να αναπτύξει τις δυνατότητες της μαρξιστικής θεωρίας για την κατανόηση των καπιταλιστικών πηγών καταπίεσης των γυναικών).

Πρόκειται φυσικά για υπεραπλουστευμένες περιγραφές ενός πλούσιου και πολύπλοκου θεωρητικού έργου το οποίο, ωστόσο, αντανakλούσε σημαντικά θεωρητικά, πολιτικά και κοινωνικά χάσματα μεταξύ των γυναικών, τα οποία συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Οι διαιρέσεις στη φεμινιστική σκέψη πολλαπλασιάστηκαν ως αποτέλεσμα της μεταστρουκτουραλιστικής και της μεταμοντέρνας θεωρίας και παράλληλα με τις θεμελιώδεις προκλήσεις που αντιμετωπίζονταν, οδήγησαν στην ανάδυση ενός φεμινισμού που εκλαμβάνονταν ως η έκφραση των αναγκών και των ανησυχιών των λευκών γυναικών της μεσαίας και ανώτερης αστικής τάξης του «Πρώτου Κόσμου».

Στην πορεία, το αντικείμενο του φεμινισμού έγινε όλο και πιο δύσκολο να οριστεί, καθώς η μεταμοντέρνα κριτική της «γυναίκας» ως ουσιοκρατικής κατηγορίας μαζί με κριτικές που βασίζονταν σε φυλετικές, εθνοτικές διαφορές, καθώς και διαφορές σεξουαλικών προτιμήσεων και εθνικής καταγωγής οδήγησαν σε έναν φαινομενικά ατέρμονο πολλαπλασιασμό «θέσεων υποκειμένου», «ταυτοτήτων» και «φωνών». Οι πολιτικές του πολιτισμού και των ταυτοτήτων αντικατέστησαν την πρώιμη εστίαση στον καπιταλισμό και (κυρίως μεταξύ των μαρξιστριών-φεμινιστριών) στις ταξικές διαιρέσεις μεταξύ των γυναικών. Σήμερα, η τάξη έχει υποβιβαστεί σε ακόμα έναν «ισμό», δηλαδή σε ακόμα μία μορφή καταπίεσης που, μαζί με το φύλο και τη φυλή, συνιστούν ένα είδος μάντρα, κάτι που όλοι πρέπει να συμπεριλάβουν στη θεωρία και την έρευνα, παρ' όλο που, απ' όσο γνωρίζω, η παραγωγή θεωρίας σε σχέση με την έννοια της τάξης παραμένει στο επίπεδο των μεταφορών (π.χ. αλληλοδιαπλοκή, αλληλεπίδραση, διασύνδεση κ.λπ.).

* Το άρθρο της Martha E. Gimenez δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *Radical Philosophy*, τχ. 101 (Μάιος/Ιούνιος 2000), σσ. 18–28 με τίτλο «What's material about materialist feminist? A Marxist Feminist critique». Διαθέσιμο στα αγγλικά στο <https://www.radicalphilosophyarchive.com/article/whate28099s-material-about-materialist-feminism> Copyright © *Radical Philosophy* (ΣΤΜ).

Ήταν, επομένως, πολύ ενδιαφέρον όταν, πριν από μερικά χρόνια, διάβασα μια πρόσκληση για ένα συλλογικό τόμο για τον υλιστικό φεμινισμό (ΥΦ). Η περιγραφή του ΥΦ όπως διατυπώθηκε από τις εκδότριες Chrys Ingraham και Rosemary Hennessy, δεν διέφερε για μένα από τον μαρξιστικό φεμινισμό (ΜΦ). Διαφαινόταν μια τόσο υποσχόμενη εξέλιξη στη φεμινιστική θεωρία, ώστε προσκάλεσα τους εκδότες να δημιουργήσουμε μαζί μια ηλεκτρονική ομάδα συζήτησης για τον υλιστικό φεμινισμό (ΥΦ). Αρχικά, νόμιζα ότι ο ΥΦ ήταν απλώς ένας άλλος τρόπος αναφοράς στον ΜΦ αλλά έκανα λάθος: πρόκειται για δύο ξεχωριστές μορφές φεμινιστικής θεωρίας. Υπάρχουν, ωστόσο, τέτοιες ομοιότητες μεταξύ τους στο έργο ορισμένων φεμινιστριών, ώστε κάποιος βαθμός σύγχυσης μεταξύ των δύο είναι αναμενόμενος.

Σε αυτό το άρθρο, θα προσδιορίσω τις διαφορές μεταξύ αυτών των δύο σημαντικών ρευμάτων στη φεμινιστική θεωρία και τους λόγους επιστροφής των φεμινιστικών αιτημάτων στον υλισμό, σε μια εποχή που η θεωρητική στροφή προς τον ιδεαλισμό και την ενδεχομενικότητα εμφανίζεται ως ηγεμονική στον ακαδημαϊκό χώρο. Δεδομένων των αντικρουόμενων απόψεων που συνυπάρχουν κάτω από το υλιστικό επικάλυμμα, θα επιχειρηματολογήσω υπέρ μιας ξεκάθαρης ρήξης μεταξύ του υλιστικού και του μαρξιστικού φεμινισμού και υπέρ μιας επιστροφής στον τελευταίο, επιστροφή που επιβάλλεται από τις καταστροφικές συνέπειες του καπιταλισμού στις γυναίκες και κατά συνέπεια από την πολιτική σημασία μιας θεωρητικά επαρκούς ανάλυσης των αιτίων της δεινής κατάστασής τους.

Τι είναι ο υλιστικός φεμινισμός;

Ο ορισμός του ΥΦ δεν είναι εύκολη υπόθεση. Οι αυτοπροσδιοριζόμενες ως υλίστριες ή ως μαρξίστριες φεμινίστριες στον χώρο της θεωρίας διαφοροποιούνται ως προς την κατανόησή τους για το τι σημαίνουν αυτές οι ετικέτες και, κατά συνέπεια, το είδος της γνώσης που παράγουν. Ανάλογα με τις θεωρητικές τους δεσμεύσεις και τη θεωρητική τους αυτοκατανόηση, οι φεμινίστριες μπορεί να διαφοροποιούνται ως προς την ταξινόμηση του έργου άλλων φεμινιστριών, με αποτέλεσμα οι σαφείς γραμμές θεωρητικής οριοθέτησης μεταξύ και εντός αυτών των δύο γενικών όρων να είναι κάπως δύσκολο να καθοριστούν. Πάρτε, για παράδειγμα, το έργο της Vogel.¹ Πάντα θεωρούσα την Vogel μαρξίστρια-φεμινίστρια γιατί, σε αντίθεση με τις σοσιαλίστριες φεμινίστριες (των οποίων η αποφυγή των λεγόμενων αναγωγισμών του Μαρξ τις οδήγησε να διατυπώσουν ανιστορικές θεωρίες περί πατριαρχίας)² έπαιρνε στα σοβαρά τον μαρξισμό και η ανάλυσή της για την αναπαραγωγή ως βάση της καταπίεσης των γυναικών είναι στέρεα θεμελιωμένη στη μαρξιστική παράδοση. Ωστόσο, ο υπότιτλος του πρόσφατου βιβλίου της (μια συλλογή

¹ Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*, Rutgers University Press, New Brunswick NJ, 1983· *Woman's Questions: Essays for a Materialist Feminism*, Routledge, New York, 1995.

² Βλ. για παράδειγμα Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex*, Bantam Books, New York, 1971· Zillah Eisenstein, «Developing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism», στο Z. Eisenstein, επιμ., *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, Monthly Review Press, New York, 1979.

από παλιότερα δημοσιευμένα δοκίμια), είναι «Δοκίμια για έναν Υλιστικό Φεμινισμό»: αυτοπροσδιοριζόμενη ως σοσιαλίστρια φεμινίστρια, δηλώνει ότι οι σοσιαλίστριες φεμινίστριες «προσπάθησαν να αντικαταστήσουν τη θεωρία της σοσιαλιστικής παράδοσης για το γυναικείο ζήτημα με μια “υλιστική” κατανόηση της γυναικείας καταπίεσης».³ Αυτό είναι σίγουρα κάτι καινούργιο για εμένα. Η απόρριψη του «αναγωγισμού» του Μαρξ και του μαρξισμού από τον σοσιαλιστικό φεμινισμό οδήγησε στη σκόπιμη προσπάθεια να θεμελιωθεί η «πατριαρχία» έξω από τον τρόπο παραγωγής και, κατά συνέπεια, και από τη σκοπιά της μαρξιστικής θεωρίας, έξω από την ιστορία. Ο υλισμός, μας λέει η Vogel, χρησιμοποιήθηκε για να τονίσει τον βασικό ρόλο της παραγωγής – συμπεριλαμβανομένης της οικιακής παραγωγής– στον καθορισμό των συνθηκών που οδηγούν στην καταπίεση των γυναικών. Ο υλισμός χρησιμοποιήθηκε επίσης ως «σημαία», για να τοποθετήσει τον Σοσιαλιστικό Φεμινισμό εντός της φεμινιστικής σκέψης και την αριστερά. Ο υλιστικός φεμινισμός, υποστηρίζει η Vogel, δεν μπορεί, επομένως, να συρρικνωθεί σε μια τάση εντός των πολιτισμικών σπουδών, όπως θα προτιμούσαν ορισμένοι κριτικοί της λογοτεχνίας.⁴ Αλλά μήπως δεν ήταν υλιστική η ανάλυση του Ένγκελς;⁵ Και οι μαρξίστριες-φεμινίστριες (μου έρχονται στο μυαλό οι Margaret Benston⁶ και Peggy Morton⁷) δεν ερευνούσαν τους τρόπους με τους οποίους η παραγωγή – δημόσια και οικιακή – καταπίεζε και εκμεταλλευόταν τις γυναίκες;

Αυτά τα σύντομα σχόλια σχετικά με την κατανόηση του ΥΦ εκ μέρους της Vogel υπογραμμίζουν ορισμένες από τις προβληματικές πτυχές ενός ορισμού που αποσκοπεί στον προσδιορισμό μιας συγκεκριμένης τάσης στη φεμινιστική θεωρία. Μπορεί να θολώσει, όπως συμβαίνει σε αυτήν την περίπτωση, τις ποιοτικές διαφορές που υπήρχαν – και συνεχίζουν να υπάρχουν – μεταξύ του σοσιαλιστικού φεμινισμού, του κυρίαρχου σκέλους της φεμινιστικής σκέψης στις ΗΠΑ στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και του 1970, και του περιθωριοποιημένου μαρξιστικού φεμινισμού. Δεν καταλογίζω τέτοια κίνητρα στην Vogel. απλώς επισημαίνω τα αποτελέσματα μιας τέτοιας ερμηνείας του σοσιαλιστικού φεμινισμού των ΗΠΑ, η οποία, παρά τη χρήση μαρξιστικών όρων και αναφορών στον καπιταλισμό, αναπτύχθηκε, θεωρητικά, ως ένα είδος φεμινιστικής αφηρημένης άρνησης του μαρξισμού.

Άλλες φεμινίστριες θα διαφωνούσαν επίσης, για διαφορετικούς λόγους, με την ερμηνεία της Vogel. Για τις Toril Moi και Janice Radway, για παράδειγμα, η σχέση μεταξύ

³ Vogel, *Woman's Questions*, σελ. xi.

⁴ Ό.π., σελ. xii.

⁵ Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, International Publishers, New York, 1972. βλ. επίσης Janet Sayers, Mary Evans και Nanneke Redclift, επιμ., *Engels Revisited: New Feminist Essays*, Tavistock, London, 1987.

⁶ Margaret Benston, «The Political Economy of Women's Liberation», *Monthly Review*, τχ. 21, Σεπτέμβριος 1969.

⁷ Peggy Morton, «A Woman's Work is Never Done», στο Edith Altbach, επιμ., *From Feminism to Liberation*, Schenkman, Cambridge MA, 1971.

του σοσιαλιστικού φεμινισμού και του ΥΦ «απέχει πολύ από το να είναι σαφής».⁸ Ως επιμελήτριες ενός ειδικού τεύχους του *The South Atlantic Quarterly* αφιερωμένο σε αυτό το θέμα, δεν προσφέρουν μια θεωρία ή μια σαφή ερμηνεία του όρου. Πιθανόν, το περιεχόμενο του τεύχους θα προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό τα απαραίτητα στοιχεία για να δώσει το ίδιο έναν ορισμό, καθώς «όλοι οι συγγραφείς μοιράζονται μια κοινή δέσμευση στη συγκεκριμένη ιστορική και πολιτισμική ανάλυση και στην έννοια του φεμινισμού ως 'χειραφετητικής αφήγησης'».⁹ Μια από αυτές τις συγγραφείς, η Jennifer Wicke, ορίζει τον ΥΦ ως εξής:

ένας φεμινισμός που επιμένει να εξετάζει τις υλικές συνθήκες κάτω από τις οποίες αναπτύσσονται οι κοινωνικές ρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένων εκείνων της ιεραρχίας των φύλων... ο υλιστικός φεμινισμός αποφεύγει να το δει αυτό (την ιεραρχία φύλου) ως αποτέλεσμα μιας μοναδικής... πατριαρχίας και αντ' αυτού υπολογίζει το δίκτυο των κοινωνικών και ψυχικών σχέσεων που συνθέτουν μια υλική, ιστορική στιγμή... ο υλιστικός φεμινισμός υποστηρίζει ότι οι υλικές συνθήκες κάθε είδους παίζουν ζωτικό ρόλο στην κοινωνική παραγωγή του φύλου και εξετάζει τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες συνεργάζονται και συμμετέχουν σε αυτή την παραγωγή... υπάρχουν τομείς υλικού ενδιαφέροντος στο γεγονός ότι οι γυναίκες μπορούν να κάνουν παιδιά... Ο υλιστικός φεμινισμός... είναι λιγότερο πιθανό, απ' ό,τι η κοινωνική κατασκευασιοκρατία, να βρεθεί θεωρητικά εκτεθειμένος εξαιτίας της περιστασιακά υλικής σημασίας των έμφυλων διαφορών.¹⁰

Η επιμονή στη σημασία των υλικών συνθηκών, των υλικών ιστορικών στιγμών ως συμπλέγματος κοινωνικών σχέσεων που περιλαμβάνουν και επηρεάζουν την ιεραρχία των φύλων, την υλικότητα του σώματος και τις σεξουαλικές, αναπαραγωγικές και άλλες βιολογικές λειτουργίες του παραμένει, ωστόσο, σε επίπεδο αφηρημένων δηλώσεων οι οποίες αναπόφευκτα οδηγούν σε μια εμπειριστική εστίαση στο άμεσα δεδομένο. Δεν υπάρχει καμία θεωρία της ιστορίας, των κοινωνικών σχέσεων ή της παραγωγής έμφυλων ιεραρχιών η οποία θα μπορούσε να παράσχει καθοδήγηση σχετικά με το νόημα αυτού που παρατηρείται σε μια δεδομένη «υλική ιστορική στιγμή».

Οι Donna Landry και Gerald MacLean, συγγραφείς του *Materialist Feminisms*,¹¹ μας λένε ότι πρόκειται για ένα βιβλίο «για τον φεμινισμό και τον μαρξισμό», στο οποίο εξετάζονται οι συζητήσεις μεταξύ του φεμινισμού και του μαρξισμού στις ΗΠΑ και τη Βρετανία και διερευνώνται οι συνέπειες αυτών των συζητήσεων στη λογοτεχνική και

⁸ Toril Moi και Janice Radway, «Editors' Note», *Materialist Feminism*, Special Issue of *South Atlantic Quarterly*, τ. 93, τχ. 4, 1994.

⁹ Ο.π., σελ. 750.

¹⁰ Jennifer Wicke, «Celebrity Material: Materialist Feminism and the Culture of Celebrity», *South Atlantic Quarterly*, τ. 93, τχ. 4, 1994.

¹¹ Donna Landry και Gerald Maclean, *Materialist Feminisms*, Blackwell, Cambridge MA and Oxford, 1993.

πολιτισμική θεωρία. Το πεδίο εκείνων των πρώτων συζητήσεων, οι οποίες στόχευαν σε μια πιθανή ενσωμάτωση ή σύνθεση του μαρξισμού και του φεμινισμού μετατοπίστηκε λόγω της εμφάνισης των πολιτικών των ταυτοτήτων, του ενδιαφέροντος για τη μετα-αποικιοκρατία, τη σεξουαλικότητα, τη φυλή, τον εθνικισμό, κ.λπ., και την επίδραση του μεταμοντερνισμού και του μεταστρουκτουραλισμού. Το νέο έδαφος έχει να κάνει με την «κατασκευή μιας υλιστικής ανάλυσης του πολιτισμού που βασίζεται και ανταποκρίνεται στις ανησυχίες των γυναικών, των μη-λευκών και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων».¹² Για τις Landry και Maclean, ο ΥΦ είναι

μια πρακτική κριτικής ανάγνωσης ... η κριτική διερεύνηση ή ανάγνωση, με την αυστηρή έννοια, των κατασκευών του πολιτισμού και της κοινωνικής ιστορίας, συμπεριλαμβανομένων των λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών κειμένων, αρχαικών εγγράφων και θεωρητικών έργων ... [είναι] ένα πιθανό πεδίο πολιτικής αμφισβήτησης μέσω της κριτικής, όχι μέσω της συνεχούς επανάληψης δυσάρεστων αληθειών ... μια αποδομητική υλιστική φεμινιστική προοπτική.¹³

Αλλά τι ακριβώς σημαίνει υλιστική σε αυτό το πλαίσιο; Ποια θεωρία της ιστορίας και ποιες πολιτικές τροφοδοτούν αυτήν την κριτική; Αν και ορίζουν τον υλισμό με μια φιλοσοφική και ηθική έννοια και φέρουν στο προσκήνιο τη διαφορά μεταξύ του μηχανικού ή «χυδαίου» υλισμού και του ιστορικού υλισμού, δεν υπάρχει ορισμός για το τι σημαίνει υλισμός όταν συνδέεται με τον φεμινισμό. Ο πολιτισμικός υλισμός, όπως αναπτύχθηκε στο έργο του Raymond Williams, παρουσιάζεται ως θεραπεία ή επικουρικό συμπλήρωμα στον ιστορικό υλισμό του Μαρξ. Υπάρχει, σύμφωνα με τον Williams, μια «αξεδιάλυτη σύνδεση μεταξύ της υλικής παραγωγής, των πολιτικών και πολιτισμικών θεσμών και δράσεων, και της συνείδησης... Η γλώσσα είναι πρακτική συνείδηση, ένας τρόπος σκέψης και δράσης στον κόσμο που έχει υλικές συνέπειες».¹⁴ Ο Williams, επισημαίνουν, «πασχίζει να επαναφέρει τα ανθρώπινα υποκείμενα, ως δρώσες δυνάμεις του πολιτισμού, στον υλιστικό διάλογο».¹⁵

Οι συνεπαγωγές αυτών των θέσεων είναι ότι «οι άνθρωποι, ως δρώσες δυνάμεις του πολιτισμού» δεν είναι παρόντες στον ιστορικό υλισμό και ότι οι απόψεις του Μαρξ για τη σχέση μεταξύ υλικών συνθηκών, γλώσσας και συνείδησης είναι ανεπαρκείς. Αλλά όποιος είναι εξοικειωμένος με το έργο του Μαρξ θα απέρριπτε αυτή τη θέση. Στην πραγματικότητα, ο Μαρξ και ο Ένγκελς ήταν αυτοί που έγραψαν ότι «η γλώσσα είναι πρακτική συνείδηση» θεωρώντας τη γλώσσα ως κάτι που «βαραίνει επί του «πνεύματος» από την αρχή, καθώς η συνείδηση είναι πάντα και εξ αρχής ένα κοινωνικό προϊόν».¹⁶

¹² Ο.π., σσ. ix-x.

¹³ Ο.π., σσ. x-xi.

¹⁴ Ο.π., σσ. xiii, 5.

¹⁵ Ο.π., σελ. 5.

¹⁶ Karl Marx, *The German Ideology*, στο *Karl Marx: Selected Writings*, επιμ. Lawrence H. Simon, Hackett, Indianapolis and Cambridge, 1994, σελ. 117.

Οι Landry και Maclean παρουσιάζουν έναν απολογισμό της ανάπτυξης της φεμινιστικής σκέψης από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως σήμερα, η οποία διακρίνεται σε τρεις χρονικές στιγμές: τις συναντήσεις και τις συζητήσεις μεταξύ του μαρξισμού και του φεμινισμού στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, τη θεσμοθέτηση και την εμπορευματοποίηση του φεμινισμού και τον «αποδομητικό υλιστικό φεμινισμό». Αυτές είναι «τρεις στιγμές υλιστικού φεμινισμού»:¹⁷ μια πολύ ενδιαφέρουσα θέση που υποδηλώνει ότι ο ΥΦ – μια μάλλον προβληματική και ασαφής έννοια που αντανakλά, κατά την άποψή μου, μεταμοντέρνες ευαισθησίες για τον πολιτισμό και το ζήτημα του φεμινισμού – ήταν πάντα εκεί, από την αρχή, περιμένοντας απλώς να τον ανακαλύψουν. Είναι πράγματι έτσι; Αν ναι, ποιος είναι αυτός ο υλισμός που κρυβόταν κάτω από την επιφάνεια διαφόρων φεμινιστικών θεωριών που αναπτύχθηκαν και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού από τα τέλη της δεκαετίας του 1960;

Αρκεί η αναφορά στις «υλικές συνθήκες» γενικά ή στις «υλικές συνθήκες της καταπίεσης των γυναικών» ως βάση για την κατασκευή ενός νέου θεωρητικού πλαισίου, ποιοτικά διαφορετικού από τον ΜΦ; Αν ναι, πώς; Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι φεμινιστικές θεωρίες που επικεντρώνονται αποκλειστικά στο φύλο και οι θεωρίες διττών συστημάτων, οι οποίες συνδυάζουν την ανάλυση φύλου και τάξης, αντιμετωπίζουν μεθοδολογικά και πολιτικά προβλήματα που «οι αποδομητικές πρακτικές ανάγνωσης μπορούν να βοηθήσουν να επιλυθούν». Προτείνουν «την άρθρωση ασυνεχών κινημάτων, υλισμού και φεμινισμού, μια άρθρωση που παίρνει στα σοβαρά τους πολιτικούς ισχυρισμούς της αποδόμησης... της αποδόμησης ως εργαλείου πολιτικής κριτικής».¹⁸ Αλλά δεν είναι ακριβώς η σύνδεση μεταξύ της αποδόμησης και του μαρξισμού αυτή που του δίνει το κρίσιμο πλεονέκτημα; Είναι στα συμπεράσματά τους που οι συγγραφείς, στοχεύοντας να αποδείξουν ότι ο υλισμός δεν είναι ψευδώνυμο του μαρξισμού, σκιαγραφούν τη διαφορά μεταξύ ΜΦ και ΥΦ ως εξής:

Ο μαρξιστικός φεμινισμός τοποθετεί στο επίκεντρο τις ταξικές αντιφάσεις και την ταξική ανάλυση και έχει δοκιμάσει διάφορους τρόπους ανάλυσης της έμφυλης καταπίεσης γύρω από αυτήν την κεντρική αντίφαση. Εκτός από τις ταξικές αντιφάσεις και εκείνες εντός της ιδεολογίας του φύλου ... υποστηρίζουμε ότι ο υλιστικός φεμινισμός πρέπει να αναγνωρίσει ως υλικές και άλλες αντιφάσεις. Οι αντιφάσεις αυτές έχουν επίσης ιστορίες, λειτουργούν μέσω ιδεολογιών και θεμελιώνονται σε υλικές βάσεις και αποτελέσματα... [Θα] πρέπει να τους αποδοθεί υλικό βάρος στην κοινωνική και λογοτεχνική ανάλυση που αυτοαποκαλείται υλιστική ... Αυτές οι κατηγορίες περιλαμβάνουν ... ιδεολογίες φυλής, σεξουαλικότητας, ιμπεριαλισμού και αποικιοκρατίας καθώς και ανθρωποκεντρισμού, με τις συνοδευτικές ριζοσπαστικές κριτικές τους.¹⁹

¹⁷ Landry και Maclean, *Materialist Feminisms*, σελ. 15.

¹⁸ Ό.π., σσ. 12–13.

¹⁹ Ό.π., σελ. 229.

Αν και το παραπάνω είναι χρήσιμο για να κατανοήσουμε τι εννοούν οι σύγχρονες αυτοπροσδιοριζόμενες ως υλίστριες φεμινίστριες όταν αναφέρονται στον ΥΦ, δεν ρίχνει φως στην έννοια της υλικής βάσης, του υλικού αποτελέσματος και του υλικού βάρους. Η κύρια έννοια, ο υλισμός, παραμένει απροσδιόριστη: κατά καιρούς φαίνεται να σημαίνει κάτι πραγματικό ή αντικειμενικό (π.χ. το φύλο και η φυλή είναι εξίσου πραγματικά με την τάξη), ή κεντρικό, δηλαδή καθοριστικό, με αιτιακά αποτελέσματα (π.χ. οι ιδεολογίες είναι εξίσου κεντρικές ή έχουν τόσο «υλικό βάρος» όσο και η τάξη). Κάτω από αυτές τις ιδέες κρύβονται τα φαντάσματα του «ταξικού αναγωγισμού» και του «οικονομικού ντετερμινισμού», μια στερεοτυπική κατανόηση του Μαρξ και της μαρξιστικής παράδοσης που χρησιμοποιείται για να υποστηρίξει την ανωτερότητα των αιτημάτων που ορίζονται, ουσιαστικά, ως η αφηρημένη άρνησή τους. Επίσης, υπάρχουν εδώ ελλοχεύουσες οι απόψεις του Αλτουσέρ²⁰ για την υλικότητα της ιδεολογίας, οι οποίες τώρα διευρύνονται για να αναλύσουν όλες τις μορφές καταπίεσης και αντιθετικών ταυτοτήτων, αλλά με μια κρίσιμη διαφορά: ενώ για τον Αλτουσέρ το επίπεδο παραγωγής και, κατά συνέπεια, οι αντιφάσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας και μεταξύ των δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής είναι καθοριστικές «σε τελική ανάλυση» αν και «επικαθορισμένες» και ιστορικά συγκεκριμένες και ενεργές μέσω των χαρακτηριστικών συγκεκριμένων κοινωνικών σχηματισμών,²¹ ο υλιστικός φεμινισμός φαίνεται να βασίζεται στον αβάσιμο ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει ιεραρχία αιτιότητας: όλες οι άλλες μορφές ανισότητας εκτός της ταξικής, και οι αντίστοιχες ιδεολογίες τους, είναι εξίσου «υλικές», που σημαίνει ότι δεν είναι μόνο εξίσου πραγματικές και σημαντικές αλλά και ίσες ως προς τις αιτιακές τους δυνάμεις. Ένα τέτοιο συμπέρασμα αν και πολιτικά ικανοποιητικό, βασίζεται σε μια λειτουργική έννοια της αιτιότητας σύμφωνα με την οποία όλοι οι θεσμοί ή τα στοιχεία του κοινωνικού συστήματος αλληλεπιδρούν αμοιβαία και επηρεάζουν το ένα το άλλο, και κανένα δεν είναι «πιο» αποτελεσματικό αιτιακά από άλλα, δηλαδή κανένα δεν μπορεί να θέσει παραμέτρους για τις συνθήκες δυνατότητας και ανάπτυξης των άλλων. Και ποια είναι η φύση των άλλων «αντιφάσεων» που πρέπει να αναγνωρίσουν οι υλίστριες φεμινίστριες; Η αντίφαση δεν ισοδυναμεί με σύγκρουση, γιατί η σύγκρουση μπορεί να επιλυθεί μέσα σε ένα δεδομένο σύστημα σχέσεων, ενώ η αντίφαση μπορεί να επιλυθεί αποκλειστικά μέσω μιας ποιοτικής κοινωνικής αλλαγής. Τέλος, οι αναφορές σε ιδεολογίες, εκμετάλλευση, ιμπεριαλισμό, καταπίεση, αποικιοκρατία κ.λπ. επιβεβαιώνουν ακριβώς αυτό που οι συγγραφείς επιδίωκαν να ανασκευάσουν: ο υλισμός φαίνεται να είναι ένα ψευδώνυμο για τον μαρξισμό, έναν Μαρξισμό κατάλληλα τροποποιημένο, ωστόσο, για να προσδώσει υλικότητα (εννοώντας, ίσως, αντικειμενικότητα, πραγματικότητα και ίση αιτιακή αποτελεσματικότητα) σε όλα.

²⁰ Louis Althusser, «Ideology and Ideological State Apparatuses», στο *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Monthly Review Press, New York, 1971, σσ. 127–86.

²¹ Βλ. Louis Althusser, «Contradiction and Overdetermination», στο *For Marx*, Vintage Books, New York, 1970, ιδιαίτερα στις σσ. 111–16. Ο Μαρξ είχε εκφράσει την ίδια ιδέα όταν δήλωσε ότι, ενώ οι σχέσεις παραγωγής «αποκαλύπτουν το πιο εσωτερικό μυστικό, την κρυμμένη βάση ολόκληρης της κοινωνικής δομής, ... αυτό δεν εμποδίζει την ίδια αυτή οικονομική βάση... λόγω αναρίθμητων διαφορετικών εμπειρικών συνθηκών ... να εμφανίσει άπειρες παραλλαγές και διαβαθμίσεις, οι οποίες μπορούν να εξακριβωθούν μόνο με ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων περιστάσεων». *Karl Marx, Capital*, Τόμος 3, International Publishers, New York, 1968, σσ. 791–2.

ΥΦ/ΜΦ: Όμοια διαφορά;

Η Hennessy εντοπίζει τις απαρχές του Υλικού Φεμινισμού στο έργο των Βρετανίδων και Γαλλίδων φεμινιστριών που προτίμησαν τον όρο υλιστικός φεμινισμός από τον μαρξιστικό φεμινισμό επειδή, κατά την άποψή τους, ο μαρξισμός έπρεπε να μετασχηματιστεί προκειμένου να μπορέσει να εξηγήσει τον κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας.²² Στη δεκαετία του 1970, αναφέρει η Hennessy, ο μαρξισμός ήταν ανεπαρκής για το εν λόγω ζήτημα λόγω της ταξικής του μεροληψίας και της εστίασής του στην παραγωγή, ενώ ο φεμινισμός ήταν επίσης προβληματικός λόγω της ουσιακρατικής και ιδεαλιστικής αντίληψής του για τη γυναίκα. Είναι γι' αυτό το λόγο που ο ΥΦ αναδύθηκε ως μια θετική εναλλακτική λύση τόσο απέναντι στον μαρξισμό όσο και στον φεμινισμό.²³ Τα συνδυαστικά αποτελέσματα της μεταμοντέρνας κριτικής του εμπειρικού εαυτού και των επικρίσεων που εκφράστηκαν από γυναίκες που δεν έβλεπαν τους εαυτούς τους να περιλαμβάνονται στο γενικό υποκείμενο "γυναίκα" της ακαδημαϊκής φεμινιστικής θεωρίας οδήγησαν, τη δεκαετία του 1990, σε υλιστικές φεμινιστικές αναλύσεις που «προβληματοποιούν την έννοια γυναίκα ως μια πρόδηλη και ομοιογενή εμπειρική οντότητα, προκειμένου να διερευνηθεί πώς η 'γυναίκα' ως διαλογική κατηγορία κατασκευάζεται ιστορικά και διαπερνάται από περισσότερους του ενός διαφοροποιητικούς άξονες»²⁴. Επιπλέον, υποστηρίζει η Hennessy, παρά τη μεταμοντέρνα απόρριψη των ολότητων και των θεωρητικών αναλύσεων των κοινωνικών συστημάτων, οι υλίστριες φεμινίστριες πρέπει να κρατήσουν την κριτική των ολότητων που επηρεάζουν τις ζωές των γυναικών: την πατριαρχία και τον καπιταλισμό. Οι ζωές των γυναικών επηρεάζονται παντού από τον παγκόσμιο καπιταλισμό και την πατριαρχία και θα ήταν πολιτικά αυτοκαταστροφικό να αντικατασταθεί αυτή η κριτική με τοπικές, κατακερματισμένες πολιτικές στρατηγικές και μια αντίληψη κοινωνικής πραγματικότητας η οποία χαρακτηρίζεται από μια λογική ενδεχομενικότητας.

Οι απόψεις της Hennessy για τα χαρακτηριστικά του ΥΦ αναδύονται μέσα από την κριτική ενασχόλησή της με τα έργα των Laclau, Mouffe, Foucault, Kristeva και άλλων θεωρητικών του μεταμοντερνισμού. Ο ΥΦ είναι ένας «τρόπος ανάγνωσης» που απορρίπτει τα κυρίαρχα πλουραλιστικά παραδείγματα και λογικές ενδεχομενικότητας και επιδιώκει να εδραιώσει τις συνδέσεις μεταξύ των διαλογικά κατασκευασμένων διαφοροποιημένων υποκειμενικοτήτων που έχουν αντικαταστήσει τον γενικό όρο «γυναίκα» στη φεμινιστική θεωρητική σκέψη και τις ιεραρχίες ανισότητας που εκμεταλλεύονται και καταπιέζουν τις γυναίκες. Οι υποκειμενικότητες, με άλλα λόγια, δεν μπορούν να κατανοηθούν έξω από συστημικά οργανωμένες ολότητες. Ο ΥΦ, ως πρακτική ανάγνωσης, είναι επίσης ένας τρόπος εξήγησης ή επανεγγραφής και εννοιολόγησης του κόσμου και, ως εκ τούτου, επηρεάζει την πραγματικότητα μέσω των γνώσεων που παράγει για το υποκείμενο και

²² Rosemary Hennessy, *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*, Routledge, New York and London, 1993, σσ. xi–xii.

²³ Ό.π., σελ. xii.

²⁴ Ό.π.

το κοινωνικό της πλαίσιο. Ο λόγος και η γνώση έχουν υλικότητα στα αποτελέσματά τους: ένα από τα υλικά αποτελέσματα του λόγου είναι η κατασκευή του υποκειμένου, ωστόσο αυτό το υποκείμενο διαπερνάται από διαφορές που βασίζονται σε ιεραρχίες ανισότητας οι οποίες δεν είναι τοπικές ή ενδεχόμενες αλλά ιστορικές και συστημικές, όπως η πατριαρχία και ο καπιταλισμός. Η διαφορά, κατά συνέπεια, δεν είναι σκέτη πολλαπλότητα αλλά ανισότητα.

Το πρόβλημα της υλικής σχέσης μεταξύ γλώσσας, λόγου και κοινωνικού ή μεταξύ του διαλογικού (φεμινιστική θεωρία) και του μη διαλογικού (οι ζωές των γυναικών οι οποίες διαιρούνται από εκμεταλλευτικές και καταπιεστικές κοινωνικές σχέσεις) μπορεί να επιλυθεί μέσω της εννοιολόγησης του λόγου ως ιδεολογίας. Μια θεωρία της ιδεολογίας προϋποθέτει μια θεωρία του κοινωνικού. Και μια τέτοια θεωρία, η οποία τροφοδοτεί την κριτική ανάγνωση της Hennessy για τις μεταμοντέρνες θεωρίες του υποκειμένου, του λόγου, της θεσιακότητας, της γλώσσας κ.λπ., είναι ό,τι η ίδια αποκαλεί μια «παγκόσμια ανάλυση» η οποία, υπό το φως των αναφορών της στον πολυεθνικό καπιταλισμό, τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας, τις επικαθορισμένες οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές πρακτικές, και ούτω καθεξής, φαίνεται να είναι τουλάχιστον ένα είδος μεταμοντέρνου μαρξισμού. Αλλά οι αναφορές στον ιστορικό υλισμό και τη θεωρία της ιδεολογίας του Άλτουσέρ καθώς και έννοια της συμπτωματικής ανάγνωσης είναι τόσο σημαντικές στην ανάπτυξη των επιχειρημάτων της, ώστε αναρωτιέται κανείς σχετικά με τον δισταγμό της να ονομάσει τον μαρξισμό ή τον ιστορικό υλισμό ως τη θεωρία του κοινωνικού που διέπει την κριτική της στη μεταμοντέρνα λογική της ενδεχομενικότητας.

Για να συνοψίσουμε, η εκδοχή του ΥΦ της Hennessy είναι ένα μείγμα μετα-μαρξισμού και μεταμοντέρνων θεωριών του υποκειμένου και μια πηγή «αναγνώσεων» και «επανεγγραφών» που διασώζουν τις μεταμοντέρνες κατηγορίες ανάλυσης (υποκείμενο, λόγος, διαφορά) από τη συντηρητική λίμνη της ενδεχομενικότητας, του τοπικισμού και του πλουραλισμού για να τις ιστοριοποιήσουν ή να τις νοηματοδοτήσουν συνδέοντάς τις με τη συστημική υλική βάση τους στον καπιταλισμό και την πατριαρχία. Αυτό γίνεται εφικτό με την κατανόηση του λόγου ως ιδεολογίας και τη σύνδεση της ιδεολογίας με την υλική του βάση στην «παγκόσμια ανάλυση».

Στην ανάλυση της Hennessy, ο ιστορικός υλισμός εμφανίζεται ως μια πανταχού παρούσα αλλά σιωπηρή σκιά, κρυμμένη κάτω από όρους όπως «ολότητα», «συστημική» και «παγκόσμια ανάλυση». Ωστόσο, στην εισαγωγή του *Materialist Feminism: A Reader in Class Difference and Women's Lives*,²⁵ την οποία συνέγραψε μαζί με τη συνεπιμελήτρια Chrys Ingraham, υπάρχει μια σαφής, ξεκάθαρη επιστροφή στον ιστορικό υλισμό, μια αναγνώριση της αναντικατάστατης σημασίας του για τη φεμινιστική θεωρία και πολιτική. Η εισαγωγή, «Reclaiming Anti-capitalist Feminism» («Επαναδιεκδικώντας τον Αντικαπιταλιστικό Φεμινισμό»),²⁶ αποτελεί μια κριτική της κυρίαρχης φεμινιστικής ενασχόλησης με την κουλτούρα, την ταυτότητα και τη διαφορά, οι οποίες εξετάζονται απομονωμένες από οποιαδήποτε συστημική κατανόηση των κοινωνικών δυνάμεων που

²⁵ Rosemary Hennessy και Chrys Ingraham, *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference, and Women's Lives*, Routledge, New York and London, 1997.

²⁶ Ο.π., σσ. 1–14.

επηρεάζουν τις ζωές των γυναικών και μια κριτική ενός ακαδημαϊκού φεμινισμού που έχει περιθωριοποιήσει και υποτιμήσει τη γνώση που παράγεται από τη διαπλοκή των φεμινιστριών με τον μαρξισμό και τη συμβολή τους στη φεμινιστική επιστήμη και την πολιτική κινητοποίηση των γυναικών. Ακόμα πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι αυτή η εισαγωγή είναι ένας ύμνος στον ΜΦ του οποίου οι θεωρητικές παραδοχές και οι διορατικές θέσεις, όπως υποστηρίζουν, έχουν σταθερά «παρερμηνευθεί, παραμορφωθεί ή θαφτεί κάτω από το βάρος μιας ακμάζουσας μεταμοντέρνας πολιτιστικής πολιτικής».²⁷ Επισημαίνουν ότι, ανεξάρτητα από το όνομα του αποτελέσματος των προσπαθειών των φεμινιστριών να αντιμετωπίσουν τον ιστορικό υλισμό (ΥΦ, Σοσιαλιστικός Φεμινισμός ή ΜΦ), και παρόλο που αυτά τα ονόματα σηματοδοτούν θεωρητικές διαφορές και εμφάσεις, υποδηλώνουν συνολικά την αναγνώριση του ιστορικού υλισμού ως πηγής χειραφετικής γνώσης, η οποία απαιτείται για την επιτυχία του φεμινιστικού εγχειρήματος.

Στην εισαγωγή των Henessy και Ingraham, ο ΥΦ γίνεται ένας όρος που χρησιμοποιείται εναλλάξιμα ως προς τον ΜΦ, με τον τελευταίο να καταλαμβάνει περίοπτη θέση. Οι συγγραφείς χαράσσουν μια σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ του πολιτισμικού υλισμού που χαρακτηρίζει το έργο των μεταμαρξιστριών φεμινιστριών οι οποίες, έχοντας απορρίψει τον ιστορικό υλισμό, αναλύουν πολιτισμικές, ιδεολογικές και πολιτικές πρακτικές ως ξεκομμένες από την υλική τους βάση στον καπιταλισμό, και του ΥΦ (δηλαδή του ΜΦ και του Σοσιαλιστικού Φεμινισμού) που βασίζεται σταθερά στον ιστορικό υλισμό· «Σε αντίθεση με τις πολιτισμικές φεμινίστριες, οι υλίστριες, σοσιαλίστριες και μαρξίστριες φεμινίστριες δεν θεωρούν τον πολιτισμό συνώνυμο του συνόλου της κοινωνικής ζωής, αλλά μάλλον ως ένα από τα πεδία κοινωνικής παραγωγής και επομένως ως μόνο έναν τομέα φεμινιστικού αγώνα».²⁸ Οι συγγραφείς διαφοροποιούν τον ΥΦ από τον ΜΦ σημειώνοντας ότι ο πρώτος είναι το τελικό αποτέλεσμα πολλών διαφορετικών λόγων (ιστορικός υλισμός, μαρξιστικός και ριζοσπαστικός φεμινισμός, καθώς και μεταμοντέρνες και ψυχαναλυτικές θεωρίες νοήματος και υποκειμενικότητας) μεταξύ των οποίων η μεταμοντέρνα δεξαμενή, κατά την άποψή τους, αποτελεί την πηγή των καθοριστικών χαρακτηριστικών του.

Ωστόσο, στις τελευταίες παραγράφους της εισαγωγής υπάρχει μια επιστροφή στη συζήτηση του ΜΦ, στην κριτική του στα ιδεαλιστικά χαρακτηριστικά του μεταμοντερνισμού και στις διαφορές μεταξύ των μεταμοντέρνων και των ιστορικών υλιστικών ή μαρξιστικών αναλύσεων των αναπαραστάσεων της ταυτότητας. Οι θεωρητικές διαμάχες, επισημαίνουν, δεν συμβαίνουν ερήμην των ταξικών συγκρούσεων και οι τελευταίες επηρεάζουν τους διαχωρισμούς μεταξύ των επαγγελματιών φεμινιστριών και των ταξικών τους συμμάχων. Οι φεμινίστριες διχάζονται ως προς τη στάση τους απέναντι στον καπιταλισμό, την κατανόηση των υλικών συνθηκών καταπίεσης και τον βαθμό στον οποίο συνδέουν την επιτυχία των φεμινιστικών αγώνων με την επιτυχία της αντικαπιταλιστικής πάλης. Το να είσαι φεμινίστρια δεν σημαίνει απαραίτητα ότι είσαι αντικαπιταλίστρια και το να είσαι υλίστρια φεμινίστρια δεν ισοδυναμεί με το να είσαι σοσιαλίστρια ή ακόμη και να είσαι επικριτική απέναντι στο status quo. Στην πραγματικότητα, «το έργο που διεκδικεί την

²⁷ Ό.π., σελ. 5.

²⁸ Ό.π., σελ. 7.

υπογραφή του 'υλιστικού φεμινισμού' μοιράζεται πολλά κοινά με τον πολιτισμικό φεμινισμό, ως προς το ότι δεν επιδιώκει να εξηγήσει ή να αλλάξει τις υλικές πραγματικότητες που συνδέουν την καταπίεση των γυναικών με την τάξη». ²⁹ Ο ΜΦ, από την άλλη πλευρά, συνδέει την καταπίεση των γυναικών με τον καπιταλισμό και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο σκοπός του βιβλίου τους, σύμφωνα με τις συγγραφείς, είναι

να επανεντάξουν στον ΥΦ – ειδικά σε αυτούς τους ιδιαίτερα αναπτυγμένους τομείς από τους οποίους αυτή η συλλογή θα διαβαστεί περισσότερο – εκείνες τις (πρόωρες) μαρξιστικές φεμινιστικές γνώσεις, τις οποίες η μετατόπιση προς τις πολιτικές του πολιτισμού εντός του ρεύματος του μεταμοντέρνου φεμινισμού, κατέστειλε εν τη γενέσει τους. Ελπίζουμε ότι με αυτόν τον τρόπο αυτό το έργο θα συμβάλει στην εμφάνιση του φεμινιστικού τρίτου κύματος και στην αναβίωσή του ως κρίσιμης δύναμης για μετασχηματιστική κοινωνική αλλαγή. ³⁰

Υπό το πρίσμα των παραπάνω και δεδομένης της εγγενούς ασάφειας του όρου ΥΦ, δεν θα ήταν θεωρητικά πιο επαρκές και πολιτικά πιο γόνιμο να επιστρέψουμε στον ΜΦ; Είναι άραγε ένα άξιο λόγου εγχείρημα η προσπάθεια να επαναπροσδιορίσουμε τον ΥΦ μέσω της επανεισαγωγής των γνώσεων του ΜΦ; Πόσο σημαντικό είναι να διευρύνουμε την έννοια του ΥΦ ώστε να συμπεριλάβουμε μαρξιστικό-φεμινιστικό περιεχόμενο; Ίσως το πολιτικό κλίμα εντός και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου των ΗΠΑ έχει απαξιώσει τον μαρξισμό σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι μαρξίστριες-φεμινίστριες είναι πιθανό να βρουν περισσότερη επαγγελματική αποδοχή και νομιμότητα διεκδικώντας τον ΥΦ ως θεωρητικό προσανατολισμό τους. Δεν καταλογίζω σε καμία περίπτωση τέτοιο κίνητρο στις Ingraham και Hennessy των οποίων η εισαγωγή στο βιβλίο τους είναι ανοιχτά μαρξιστική. Στην πραγματικότητα, αφού το διάβασα και κοίταξα τον πίνακα περιεχομένων, σκέφτηκα ότι ένας πιο κατάλληλος τίτλος για το βιβλίο θα έπρεπε να ήταν «μαρξιστικός-φεμινισμός». Και όποιος είναι εξοικειωμένος με τον ιστορικό υλισμό μπορεί να εκτιμήσει την εκλεπτυσμένη μαρξιστική βάση των εξαιρετικών επιχειρημάτων του βιβλίου της Hennessy.

Υλίστρια φεμινίστρια. Είμαι εγώ αυτό;

Μια τέτοια θετική φεμινιστική αξιολόγηση της θεωρητικής και πολιτικής συνάφειας του μαρξισμού είναι, ωστόσο, σπάνια στις μέρες μας. Οι φεμινίστριες είναι πιο πιθανό να συμεριστούν την κριτική των Landry και MacLean για τον υποτιθέμενο οικονομισμό του μαρξισμού, τον ταξικό αναγωγισμό και τη θεωρητική του αδιαφορία για τη δρώσα υποκειμενικότητα καθώς και για τις επιπτώσεις του πολιτισμού και της ιδεολογίας. Πίσω από αυτές και άλλες παρόμοιες φεμινιστικές κριτικές για τις υποτιθέμενες αδυναμίες του μαρξισμού, υπάρχει μια οικονομιστική και αντιδιαλεκτική ανάγνωση του έργου του Μαρξ. Το γεγονός ότι ο Μαρξ μπορεί να μην καταπιάστηκε με ζητήματα τα οποία οι φεμινίστριες του εικοστού αιώνα θεωρούν σημαντικά, δεν αποτελεί επαρκή προϋπόθεση

²⁹ Ο.π., σελ. 9.

³⁰ Ο.π.

για να ακυρωθεί η μεθοδολογία του καθώς και η δυνατότητα της θεωρίας του για τον καπιταλισμό να μας βοηθήσει να θεωρητικοποιήσουμε και να διερευνήσουμε τα αίτια της καταπίεσης των γυναικών. Αυτή η δυνατότητα, ωστόσο, αναγνωρίστηκε ευρέως στα πρώτα στάδια του Γυναικείου Απελευθερωτικού Κινήματος. Είναι πολύ ενδιαφέρον, εκ των υστέρων, να διαβάσουμε το έργο ορισμένων Βρετανίδων αυτοπροσδιοριζόμενων ως Υλιστριών Φεμινιστριών της δεκαετίας του 1970 και να συνειδητοποιήσουμε ότι στην πραγματικότητα χρησιμοποιούσαν και ανέπτυξαν τη μαρξιστική θεωρία με τρόπους που δεν συμβάδιζαν με την κριτική τους στάση απέναντι στον μαρξισμό. Για παράδειγμα, οι Kuhn και Wolpe, εκδότριες του *Feminism and Materialism*,³¹ υιοθέτησαν τον ορισμό του Engels για τον υλισμό:

Σύμφωνα με την υλιστική αντίληψη, ο καθοριστικός παράγοντας στην ιστορία είναι, σε τελική ανάλυση, η παραγωγή και η αναπαραγωγή της άμεσης ζωής. Αυτή έχει διττό χαρακτήρα: από τη μια πλευρά, παραγωγή των μέσων επιβίωσης, (τροφής, ένδυσης και στέγης) και των εργαλείων που είναι απαραίτητα για αυτήν την παραγωγή και από την άλλη πλευρά, η παραγωγή των ίδιων των ανθρώπων, η αναπαραγωγή του είδους.³²

Μια υλιστική προβληματική απαιτούσε, επομένως, την αναγνώριση της θεμελιώδους σημασίας (για την ανάλυση της ανθρώπινης ιστορίας και της κοινωνικής οργάνωσης) της παραγωγής και της αναπαραγωγής της υλικής ζωής, δηλαδή του μετασχηματισμού της φύσης και της ανθρώπινης φύσης μέσω της εργασίας στο πλαίσιο των μεταβαλλόμενων σχέσεων παραγωγής και αναπαραγωγής.³³ Για τις Kuhn και Wolpe, η διαφορά μεταξύ μιας μαρξιστικής και μιας υλιστικής ανάλυσης εντοπίζεται στο αν η ανάλυση υπερβαίνει ή όχι την «παραδοσιακή» μαρξιστική εστίαση στους τρόπους παραγωγής, τις τάσεις, τις αντιφάσεις τους και ούτω καθεξής, έτσι ώστε να ενσωματώνει τον ιστορικό χαρακτήρα του κατά φύλα καταμερισμού της εργασίας και την εξέταση των «σχέσεων των γυναικών με τους τρόπους παραγωγής και αναπαραγωγής».³⁴ Έπεται ότι ο μαρξισμός δεν θα μπορούσε να δώσει μια «σωστή» ανάλυση της καταπίεσης των γυναικών εκτός αν μετασχηματιζόταν συμπεριλαμβάνοντας την ανάλυση του κατά φύλα καταμερισμού της εργασίας και όλων των άλλων πτυχών του τρόπου παραγωγής που επηρεάζουν άμεσα και έμμεσα τις σχέσεις ανδρών/γυναικών. Οι συντελεστές του τόμου προσπάθησαν με διάφορους τρόπους να διορθώσουν τις «αποτυχίες» του μαρξισμού χρησιμοποιώντας δημιουργικά τη μαρξιστική θεωρία για να εξερευνήσουν τις σχέσεις μεταξύ του καπιταλισμού και των θεσμών που καταπίεζαν συγκεκριμένα τις γυναίκες, π.χ. η πατριαρχία,

³¹ Annette Kuhn και Annemarie Wolpe, επιμ., *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production*, Routledge, London, 1978.

³² Ό.π., σελ. 7.

³³ Ό.π.

³⁴ Ό.π., σσ. 7–8.

η οικογένεια, το κράτος, η οικιακή εργασία, ο κατά φύλα καταμερισμός της εργασίας, η θέση της γυναίκας στο εργατικό δυναμικό κ.λπ.

Ο ΥΦ συνδέθηκε επίσης με το έργο των Γαλλίδων φεμινιστριών, ιδιαίτερα της Christine Delphy.³⁵ Ο υλισμός (δηλαδή η μαρξιστική μέθοδος), υποστήριξε η Delphy, είναι η μόνη θεωρία της ιστορίας που βλέπει την καταπίεση ως την πιο θεμελιώδη πραγματικότητα. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι γυναίκες και όλες οι καταπιεσμένες ομάδες τον χρειάζονται για να εξετάσουν την κατάστασή τους: «το να ξεκινάς από την καταπίεση αποτελεί μια υλιστική προσέγγιση ... η καταπίεση είναι μια υλιστική έννοια».³⁶ Για την Delphy, η οικογένεια ή ο οικιακός τρόπος παραγωγής, αναλυτικά ανεξάρτητα και διακριτά από την παραγωγή, ήταν τα πεδία της πατριαρχικής εκμετάλλευσης και η υλική βάση της καταπίεσης των γυναικών. Ο γάμος, υποστήριξε, είναι μια σύμβαση εργασίας που δίνει στους άνδρες το δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τις γυναίκες, να οικειοποιούνται την εργασία τους στο οικιακό περιβάλλον, να ελέγχουν τους μισθούς τους ή άλλα εισοδήματα στην αγορά. Είναι μια σχέση δουλείας χάριν κάθε πρακτικής σκοπιμότητας.³⁷ Η Delphy αναζήτησε στην οργάνωση του τρόπου αναπαραγωγής τη δομική βάση για τους έμφυλους διαχωρισμούς. Αντί να διερευνήσει την κοινωνική κατασκευή του φύλου ή τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα αποκτούν έμφυλες ταυτότητες, προσπάθησε να εντοπίσει τις υλικές συνθήκες που τοποθετούν τους άνδρες και τις γυναίκες σε άνισες σχέσεις. Οι Barrett και McIntosh³⁸ άσκησαν κριτική στην Delphy για διάφορους λόγους. π.χ. για οικονομισμό (απέριψε αναλύσεις που έδιναν αιτιακή σημασία στην ιδεολογία), για έμφαση στην εκμετάλλευση των γυναικών ως συζύγων, για παράβλεψη των επιπτώσεων της μητρότητας και της κατάστασης των ανύπαντρων γυναικών αλλά και επειδή θεώρησαν ακατάλληλη την εφαρμογή της έννοιας του τρόπου παραγωγής στην περίπτωση της οικογένειας. Υποστήριξαν ότι η Delphy, αντιμετωπίζοντας την οικογένεια ή τον οικιακό τρόπο παραγωγής ως αυτόνομα πεδία σε σχέση με τον καθεαυτόν τρόπο παραγωγής, τα απέκλεισε από τη δυναμική της κοινωνικής αλλαγής.³⁹ Μια αποδεκτή υλιστική ανάλυση, κατά την άποψή τους, θα πρέπει να συνδέει το οικονομικό και το ιδεολογικό επίπεδο της ανάλυσης, εξετάζοντας πώς οι υλικές (δηλαδή οι οικονομικές) συνθήκες δομούν τη συνείδηση.⁴⁰

Αν και οι πρώιμες αυτοπροσδιοριζόμενες ως υλίστριες φεμινίστριες είχαν, ενδεχομένως,

³⁵ Christine Delphy, *The Main Enemy: A Materialist Analysis of Women's Oppression*, Women's Research and Resources Centre Publications, London, 1977.

³⁶ Christine Delphy, «A Materialist Feminism is Possible», *Feminist Review*, τχ. 4, 1980, σελ. 87.

³⁷ Delphy, *The Main Enemy*, σελ. 15.

³⁸ Michèle Barrett και Mary McIntosh, *The Anti-social Family*, Verso, London, 1982.

³⁹ Ο.π., σελ. 99.

⁴⁰ Ο.π., σελ. 103.

κατανοήσει το έργο τους ως μια «μεταμόρφωση» της μαρξιστικής θεωρίας, στην πραγματικότητα απέδειξαν τη θεμελιώδη σημασία της για τη θεωρητικοποίηση της καταπίεσης των γυναικών. Ένας θεωρητικός μετασχηματισμός θα συνεπαγόταν μια αμφισβήτηση των θεμελιωδών παραδοχών του μαρξισμού, παρά τη χρήση αυτών των ίδιων των υποθέσεων για μια θεωρία νέων φαινομένων. Το να επιδεικνύει κανείς, όπως έκαναν, μια διαλεκτική κατανόηση του μαρξισμού εισάγοντας στην ανάλυση της καταπίεσης των γυναικών την αιτιακή επενέργεια του κράτους, της ιδεολογίας, της οικογένειας και άλλων πτυχών της καπιταλιστικής κοινωνίας, σημαίνει πίστη στις βασικές αρχές του μαρξισμού και όχι μεταμόρφωσή τους.

Και εγώ έγραφα για τον μαρξισμό και τον φεμινισμό στη δεκαετία του 1970, αλλά η προσέγγισή μου ήταν διαφορετική, καθώς έβλεπα τα κενά στο έργο του Μαρξ απλώς ως αποτέλεσμα των άμεσων πολιτικών και θεωρητικών του προτεραιοτήτων. Επειδή η μέθοδος του Μαρξ καταδεικνύει τα προβλήματα που ενυπάρχουν στις αφηρημένες θεωρίες περί απαρχών και αποκαλύπτει τη διαλεκτική φύση των αναλυτικών κατηγοριών μας,⁴¹ συμπεράνα από νωρίς ότι η έννοια της πατριαρχίας ήταν περιγραφικά χρήσιμη, αλλά θεωρητικά επισφαλής επειδή αναπτύχθηκε σκόπιμα για να αναζητήσει την προέλευση της καταπίεσης των γυναικών εκτός ιστορίας (δηλαδή ανεξάρτητα από τον τρόπο παραγωγής). Ήμουν επίσης επικριτική ως προς τη χρήση των «γυναικών» και «ανδρών» ως κατηγοριών ανάλυσης (καθώς αγνοούσαν τις ταξικές, φυλετικές και εθνοτικές διαφορές καθώς και διαφορές κοινωνικοοικονομικής θέσης) και την ουτοπική φύση της «αδελφότητας», δεδομένων των πραγματικών αντιφάσεων ανάμεσα στα υλικά συμφέροντα των καπιταλιστών και των γυναικών της εργατικής τάξης. Κατάγομαι από την Αργεντινή, μια κοινωνία στην οποία, σε αντίθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι επαγγελματίες γυναίκες δεν ήταν κάτι ασυνήθιστο, οι ταξικές διαιρέσεις και ο αυτοπροσδιορισμός κυριαρχούσαν και η χρήση οικιακών υπαλλήλων ήταν ευρέως διαδεδομένη (ένας σημαντικός λόγος για την έλλειψη σύγκρουσης μεταξύ εργασίας και οικογένειας για τις επαγγελματίες και μισθωτές γυναίκες της μεσαίας τάξης). Κατά συνέπεια, δεν με έπειθαν οι θεωρίες που προχωρούσαν σε υπεργενικεύσεις σε σχέση με την ανδρική κυριαρχία και τη γυναικεία καταπίεση και δεν ήταν ευαισθητοποιημένες σε σχέση με την πραγματικότητα της ζωής στον καπιταλισμό, όπου οι περισσότεροι άνδρες δεν είναι ισχυροί και δεν ελέγχουν τη ζωή τους ενώ αντιστοίχως όλες οι γυναίκες δεν είναι ανίσχυρες. Υπήρχε απαίτηση για μια θεωρία λεπτότερων διακρίσεων, που θα εντόπιζε τις διαφορές μεταξύ των ειδών καταπίεσης και των αντίστοιχων επιπέδων ανάλυσης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, στη δουλειά μου, επιδίωξα να προσδιορίσω τις ιστορικά συγκεκριμένες καπιταλιστικές συνθήκες που κρύβονται πίσω από τις παρατηρούμενες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Ωστόσο, δεν αυτοπροσδιορίστηκα ποτέ ως υλίστρια φεμινίστρια: ο όρος, κατά την άποψή μου, παρερμήνευε τη διαλεκτική φύση του μαρξισμού και απέκρυπτε την πραγματικά μαρξιστική φύση των έργων κάτω απ' αυτή την ετικέτα. Ενώ υπήρχαν κάποιες αλληλεπικαλύψεις μεταξύ των απόψεών μου και των απόψεων των υλιστριών και σοσιαλιστριών φεμινιστριών της δεκαετίας του 1970, τόσο σε σχέση με τα θεματικά πεδία

⁴¹ Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, International Publishers, New York, 1970, σσ. 205–6.

ανάλυσης όσο και με τις πτυχές της μαρξιστικής θεωρίας για τον καπιταλισμό τις οποίες θεωρούσαμε συναφείς με την έρευνα για την καταπίεση των γυναικών, το έργο μου διαφέρει ως προς την απόρριψη της πατριαρχίας ως επεξηγηματικής έννοιας και τη χρήση της μεθόδου του Μαρξ για τον προσδιορισμό των καπιταλιστικών διεργασιών που τοποθετούν ακτήμονες άνδρες και γυναίκες σε παρόμοιες ταξικές θέσεις ενώ αυτοί/αυτές αντιμετωπίζουν διαφορετικές δομές ευκαιριών και, επομένως, άνιση πρόσβαση στις απαραίτητες συνθήκες αναπαραγωγής.⁴² Αλλά πιο σημαντικό από τις διαφορές και τις ομοιότητες μεταξύ της δουλειάς μου και αυτής των άλλων σοσιαλιστριών φεμινιστριών της δεκαετίας του 1970, εδώ και στη Βρετανία, είναι το ζήτημα της σημερινής αναζωπύρωσης του ΥΦ ως μοντέρνας τάσης στη φεμινιστική θεωρία. Γιατί επανεμφανίστηκε ο ΥΦ; Γιατί είναι ένα «καυτό» εμπόρευμα, όπως αποτυπώνεται στην πληθώρα των πρόσφατων εκδόσεων με τη λέξη «υλισμός» στον τίτλο τους; Είναι ο ΥΦ μια θετική εξέλιξη στη φεμινιστική θεωρία; Θα έπρεπε οι μαρξίστριες-φεμινίστριες να αγωνιστούν για να ανακτήσουν πολιτική και ακαδημαϊκή νομιμοποίηση, προσπαθώντας έτσι να διαφοροποιήσουν τον ΜΦ από τον ΥΦ;

Γιατί υλιστικός φεμινισμός τώρα; Έχει άραγε σημασία;

Ενώ είναι δύσκολο να διαχωρίσει κανείς τον ΥΦ από τον ΜΦ στα πρώιμα φεμινιστικά έργα, ειδικά σε αυτά που γράφτηκαν από Ευρωπαίες φεμινίστριες, σήμερα πρόκειται για δύο ποιοτικά διαφορετικές θεωρητικές οπτικές, με ριζικά διαφορετικές πολιτικές προεκτάσεις. Η σύγχυση μεταξύ τους αντικατοπτρίζει, με έναν τρόπο, την ιδεολογική ισορροπία δυνάμεων στο σημερινό πολιτικό πλαίσιο, τον ακαδημαϊκό χώρο και τον εκδοτικό κλάδο, καθώς έννοιες όπως «διαφορά», «φυλή, φύλο και τάξη», «μετα-ισμοί» και, φυσικά, «υλισμός» έχουν αποκτήσει νομιμοποίηση και πουλάνε, ενώ ο ιστορικός υλισμός όχι.

Οι πρώιμες υλίστριες φεμινίστριες χρησιμοποίησαν τον μαρξισμό ως αφετηρία τους. Παρά την κριτική στις αδυναμίες του μαρξισμού, οι μαρξίστριες και υλίστριες φεμινίστριες συμφώνησαν στη σημασία της τοποθέτησης της καταπίεσης των γυναικών στο συγκεκριμένο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στο σύνολό του, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο η καπιταλιστική οργάνωση παραγωγής, η άρθρωση μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής, οι ιδεολογίες, το κράτος, το νομικό σύστημα κ.λπ. επηρέασαν και αναπαρήγαγαν τις άνισες σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών εντός και εκτός της οικιακής σφαίρας. Παρά τις διαφωνίες, συμερίζονταν την αντίληψη του Ένγκελς για τον ιστορικό υλισμό,⁴³ σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη ιστορία κατέχει κεντρικό ρόλο στην οργάνωση της παραγωγής και της αναπαραγωγής και στη μεταβαλλόμενη άρθρωσή τους, καθώς, όταν οι δυνάμεις και οι σχέσεις παραγωγής αλλάζουν, τότε αλλάζουν, ανάλογα, και οι τρόποι παραγωγής.

Σήμερα ο ΥΦ είναι στο σύνολό του διαφορετικός επειδή βασίζεται στη

⁴² Βλ. για παράδειγμα, Martha E. Gimenez, «Marxism and Feminism», *Frontiers: A Journal of Women Studies*, τ. 1, τχ. 1, Φθινόπωρο 1975, σελ. 61–80· «Structuralist Marxism and the 'Woman Question'», *Science and Society*, τ. XLII, τχ. 3, Φθινόπωρο 1978, σσ. 301–23.

⁴³ Engels, *The Origin of the Family*.

μεταστρουκτουραλιστική απόρριψη του μαρξισμού. Η αποδόμηση των «γυναικών» ως αναλυτικής κατηγορίας, η εστίαση στα «διαλογικά κατασκευασμένα» φύλα, τις σεξουαλικότητες, τα σώματα και τις πολλαπλές διαφορές μεταξύ των γυναικών έχουν αποκόψει τους δεσμούς μεταξύ της φεμινιστικής θεωρίας και των πραγματικών συνθηκών που διαμορφώνουν τη ζωή των περισσότερων γυναικών. Σήμερα, η «φεμινιστική θεωρία έχει καταλήξει να ταυτίζεται με τον φεμινιστικό μεταστρουκτουραλισμό»⁴⁴ και αυτό συνεπάγεται την υιοθέτηση αρχών (π.χ. αντι-ουσιοκρατία, ενδεχομενικότητα, κοινωνική κατασκευασιοκρατία, αναγωγή της κοινωνικής πραγματικότητας σε λόγο, απόρριψη των «μεταφηγήσεων» κ.λπ.) αντίθετων προς την ανάπτυξη κοινωνικών αναλύσεων και πολιτικών στρατηγικών χρήσιμων για τις γυναίκες και όλους τους καταπιεσμένους.⁴⁵ Η ίδια η ιδέα της καταπίεσης των γυναικών προϋποθέτει την υλική πραγματικότητα της κατάστασής τους και την εγκυρότητα των ισχυρισμών τους, έννοιες έξω από τη σκοπιά των θεωριών για τις οποίες τα πάντα είναι σχετικά, ενδεχόμενα και διαλογικά κατασκευασμένα. Είναι αυτή η αδυναμία αντιμετώπισης των υλικών (δηλαδή αντικειμενικών, ανεξάρτητα από τη συνείδηση του υποκειμένου) συνθηκών που επηρεάζουν τις πραγματικές ζωές των γυναικών η οποία, υποστηρίζει η Ebert, έχει προκαλέσει μια κρίση στη μεταμοντέρνα φεμινιστική σκέψη, επειδή η αντικειμενικότητα και ο ισχυρός αντίκτυπος των ιστορικών διαδικασιών «δεν μπορούν να αμβλυνθούν στον λόγο»: αυτός είναι ο λόγος που «ο ιστορικός υλισμός στοιχειώνει τον φεμινισμό».⁴⁶

Υπό το πρίσμα των αντικειμενικά επιδεινούμενων συνθηκών των εργαζομένων, ιδιαίτερα των γυναικών, έχει γίνει όλο και πιο αβάσιμο να εμμείνουμε στην αντίληψη ότι όλα είναι κοινωνικά ή διαλογικά κατασκευασμένα, ή αποτελούν μια τοπική, ενδεχόμενη ιστορία. Η καταπίεση των γυναικών δεν είναι μια ιστορία, ούτε ένα κείμενο, ούτε μια μορφή ερμηνείας ή ανάγνωσης του κόσμου, έτσι ώστε η πολιτική να περιορίζεται στο να ξαναγράψει ή να ξαναπεριγράψει τον κόσμο, δεν είναι ένα συμπέρασμα που προκύπτει από την επιμονή στην υλικότητα του λόγου. Επειδή οι μεταμοντέρνες υλιστρίες φεμινίστριες έχουν απορρίψει όλες τις «μετα-αφηγήσεις», οι λόγοι έχουν αναπτύξει μια αντιφατική σχέση ως προς τις καπιταλιστικές δομές, τις διαδικασίες και τις αντιφάσεις που αποτελούν προϋπόθεση της δυνατότητας τους: σχετίζονται μόνο «ενδεχομενικά» (αποφεύγοντας έτσι δεόντως τα φαντάσματα του «αναγωγισμού» και του «οικονομισμού») με τον τρόπο παραγωγής αλλά, καθώς θεωρούνται υλικές ως προς τα αποτελέσματά τους, εκλαμβάνονται *de facto* ως καθοριστικές αφεαυτού τους, καταλήγοντας έτσι σε έναν ανομολόγητο διαλογικό αναγωγισμό.

Οι Hennessy και Ingraham υποστηρίζουν την ανάγκη να διατηρηθεί μια σύνδεση

⁴⁴ Barbara Epstein, «Why Poststructuralism is a Dead End for Progressive Thought», *Socialist Review*, τ. 5, τχ. 2, 1995, σσ. 83–119.

⁴⁵ Ό.π., σελ. 83.

⁴⁶ Teresa Ebert, «(Untimely) Critiques for a Red Feminism», στο Mas'ud Zavarzadeh, Teresa L. Ebert και Donald Morton, επιμ., *Post-ality: Marxism and Postmodernism*, Maisonneuve Press, Washington DC, 1995, σσ. 113–49.

μεταξύ του λόγου – εννοιολογημένου ως ιδεολογίας – και των συναφών «παγκόσμιων αναλύσεων» που καταπιέζουν τις γυναίκες, δηλαδή την πατριαρχία και τον καπιταλισμό. Οι προσπάθειές τους, ωστόσο, δεν επαρκούν για να σώσουν τον σύγχρονο ΥΦ από την ξεκάθαρα αντιμαρξιστική του στάση και απλώς συμβάλλουν στην αύξηση της ασάφειας της έννοιας. Επιπλέον, ο ΥΦ έχει απομακρυνθεί ακόμα περισσότερο από την πιθανότητα γεφύρωσης του χάσματος μεταξύ λόγων, ιδεολογιών και τρόπου παραγωγής: η τελευταία μετενσάρκωση του μεταστρουκτουραλιστικού υλισμού δεν αφορά στο θέμα της γλώσσας, του κειμένου ή του διαλόγου, αλλά μάλλον στην «αντιστεκόμενη ύλη» του μη-διαλογικού», με το σώμα ως αντικείμενο εξέτασης.⁴⁷ Η ύλη, είτε ως σώμα είτε ως οτιδήποτε άλλο, πρέπει να καταστεί ιστορικά συγκεκριμένη για να γίνει θεωρητικά και πολιτικά σημαντική, γιατί «η ύλη αυτή καθαυτή είναι ένα καθαρό δημιούργημα σκέψης και μια αφαίρεση».⁴⁸ Αυτό, με τη σειρά του, προϋποθέτει την εξέταση των χαρακτηριστικών του τρόπου παραγωγής που καθορίζουν τα είδη εργασιακών διεργασιών και άλλων πρακτικών, οι οποίες μεταμορφώνουν διαλεκτικά τη φύση και την ανθρώπινη φύση, μορφές ύπαρξης και μορφές συνείδησης, σώματα και λόγους για τα σώματα και ούτω καθεξής. Αυτή η προσέγγιση θεωρητικοποίησης της ύλης και του υλισμού βρίσκεται, ωστόσο, σε αντίθεση με τις υποθέσεις του μεταμαρξιστικού ΥΦ, ο οποίος, κατά συνέπεια, αντιμετωπίζει ένα άλυτο δίλημμα: «πώς να μην αρνηθούμε τον κόσμο έξω από τη συνείδηση του υποκειμένου αλλά και να μην κάνουμε αυτό τον κόσμο την υλική αιτία των κοινωνικών πρακτικών».⁴⁹ Εάν η υλικότητα υπαινίσσεται αιτιότητα, η άρνηση της αιτιακής επενέργειας του τρόπου παραγωγής (π.χ. μέσω αλλαγών στις δυνάμεις παραγωγής, της ταξικής εκμετάλλευσης, της πάλης των τάξεων, κ.λπ.) ενώ αποδεχόμαστε την υλικότητα της γλώσσας και του λόγου, καταλήγει σε έναν διαλογικό ντετερμινισμό που υπονομεύει τον ίδιο τον ρόλο που υποτίθεται ότι διαδραματίζει η υλικότητα του λόγου επειδή, «αν ακόμη και το νόημα είναι υλικό, τότε δεν υπάρχει τίποτα που να μην είναι, και ο όρος απλώς ακυρώνει όλη τη συλλογιστική».⁵⁰

Ίσως αυτά τα θεωρητικά και πολιτικά αδιέξοδα του μεταμαρξιστικού ΥΦ αποτελούν τη βάση για την ακαδημαϊκή και εμπορική του απήχηση. Υπάρχει μια «εκλεκτική συγγένεια»⁵¹ μεταξύ των κυρίαρχων θεωρητικών του παραδοχών (οι οποίες ουσιαστικά «πριμοδοτούν» τη δρώσα υποκειμενικότητα, ενστερνίζονται την ενδεχομενικότητα και αθρώνουν τον καπιταλισμό, ελαχιστοποιώντας τον κεντρικό ρόλο της ταξικής εκμετάλλευσης και μεταθέτοντας την έμφαση στην πολυφωνία, στη διαφορετικότητα και στις πολιτικές των ταυτοτήτων), των κυρίαρχων ιδεολογιών στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και του τρόπου ζωής και των κοσμοθεωριών των επαγγελματιών

⁴⁷ Ο.π., σσ. 119–121.

⁴⁸ Frederick Engels, *Dialectics of Nature*, International Publishers, New York, 1940, σσ. 322–3.

⁴⁹ Ebert, «(Untimely) Critiques», σελ. 117.

⁵⁰ Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, Blackwell, Oxford, 1996, σελ. 72.

⁵¹ Max Weber, «The Social Psychology of the World Religions», στο Hans Gerth and C. Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York, 1958, σελ. 284.

και των φοιτητών της μεσαίας και ανώτερης μεσαίας τάξης που έχουν ασπαστεί πρόθυμα τον μεταμοντερνισμό και τον μεταστρουκτουραλισμό, συμπεριλαμβανομένου του ΥΦ, στις διάφορες εκδοχές του.

Ο ΥΦ, ένας όρος που ενδεχομένως ήταν χρήσιμος στο παρελθόν σε φεμινίστριες οι οποίες, παρά την κριτική τους στάση, παρέμεναν σταθερά εντός της μαρξιστικής παράδοσης, υποδηλώνει σήμερα κάτι εντελώς διαφορετικό. Πόσο χρήσιμο άραγε είναι να διευρυνθεί η έννοια του ΥΦ προκειμένου να συμπεριλάβει τον ΜΦ εάν την ίδια στιγμή επικαλούνται εξίσου τον όρο τόσο πολιτισμικές υλίστριες όσο και μεταμαρξίστριες φεμινίστριες με βαθιά αντιμαρξιστικές απόψεις; Το ότι δύο ανθολογίες μαρξιστικών-φεμινιστικών κειμένων έχουν εκδοθεί υπό την αιγίδα του υλιστικού φεμινισμού επιβεβαιώνει τη μεγαλύτερη εμπορική αξία του «υλισμού» και τη δύναμη των εκδοτών να αποφασίζουν τι πουλάει, παρά την ύπαρξη μιας θεωρητικής σύγκλισης μεταξύ ΜΦ και ΥΦ. Πώς θα μάθουν οι νέες γενιές τη θεωρητική και πολιτική σημασία του ιστορικού υλισμού για τις γυναίκες, εάν η ιστορική υλιστική ανάλυση τιθασευτεί και «εξευγενιστεί» κάτω από την ετικέτα του ΥΦ; Ο Μαρξ και ο μαρξισμός έχουν ήδη περιθωριοποιηθεί στον ακαδημαϊκό χώρο. Η ενσωμάτωση του ΜΦ κάτω από την ομπρέλα του ΥΦ θα μπορούσε μόνο να εντείνει τις ήδη εκτεταμένες παρεξηγήσεις μεταξύ των νεότερων γενιών φεμινιστριών επειδή, καθώς θα επικεντρωνόταν στην έννοια του «υλικού» στον ιστορικό υλισμό, θα ενίσχυε τα κυρίαρχα στερεότυπα περί του πιθανώς εγγενούς στον μαρξισμό «χυδαίου υλισμού». Είναι καιρός λοιπόν οι μαρξίστριες-φεμινίστριες να διαχωρίσουν τη θέση τους από τον υλιστικό φεμινισμό και να διεκδικήσουν τη νομιμότητα και τον πολιτικά επείγοντα χαρακτήρα της προσέγγισής τους.

Ουσιαστικά, κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν μια επιστροφή στον Μαρξ, του οποίου η μέθοδος και η ανάλυση για τον καπιταλισμό, παρά τις αμφισημίες, τις παραλείψεις, τις πολυπλοκότητες και τους περιορισμούς του δέκατου ένατου αιώνα, έχει πολύ περισσότερα να προσφέρει στις φεμινίστριες και σε όλους τους καταπιεσμένους ανθρώπους από τις σύγχρονες θεωρίες οι οποίες, έχοντας ακρωτηριάσει την εσωτερική σχέση μεταξύ ύπαρξης και συνείδησης ή μεταξύ του λόγου και των υλικών συνθηκών δυνατότητάς του, υποθέτουν την υλικότητα του διαλογικού και ό,τι θα μπορούσε να βρίσκεται εκτός του (η Φύση; το Σώμα;) ενώ απορρίπτουν ως «οικονομισμό» την υλικότητα – δηλαδή την πραγματικότητα, ανεξάρτητα από τη συνείδηση των ανθρώπων και την αιτιακή επενέργεια – της εργασίας και του τρόπου παραγωγής. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει η Ebert, η κριτική του Μαρξ στον «υλισμό του Φόιερμπαχ» περιγράφει εύστοχα τον σημερινό υλισμό του ΥΦ: «Όσο ο Φόιερμπαχ είναι υλιστής, δεν ασχολείται με την ιστορία και όσο ασχολείται με την ιστορία, δεν είναι υλιστής».⁵²

Υπάρχει ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο πιστεύω ότι ο ΜΦ πρέπει να «αποσυνδεθεί» από τον ΥΦ: οι μαρξίστριες-φεμινίστριες είναι, θεωρητικά, πιο ξεκάθαρες σχετικά με το τι είναι ο ΜΦ, πολιτικά και θεωρητικά. Ο ΥΦ, από την άλλη πλευρά, παραμένει ένα νεφελώδες πράγμα, ένας θεωρητικός χώρος για εκείνες τις φεμινίστριες οι οποίες παραμένουν ξεκάθαρες ως προς την απόρριψη των υποτιθέμενων ελαττωμάτων του Μαρξ και του μαρξισμού, αλλά φαίνονται λιγότερο σίγουρες για το τι πρεσβεύουν. Οι φεμινίστριες μελετήτριες, φυσικά, γνωρίζουν τι σημαίνει ο σύγχρονος ΥΦ που μελετούν, αλλά το έργο τους φαίνεται να

⁵² Marx και Engels, *The German Ideology*, αναφέρθηκε στο Ebert, «(Untimely) Critiques», σελ. 125.

αντιμετωπίζει δυσκολίες στο να δεσμεύσει θεωρητικά τους ακαδημαϊκούς καταναλωτές της έρευνάς τους. Βασίζω αυτούς τους ισχυρισμούς στην πολύ διαφορετική ανάπτυξη δύο ηλεκτρονικών δικτύων συζήτησης, του MATFEM και του M-Fem.⁵³ Το MATFEM (Materialist Feminism), το οποίο δημιούργησα τον Δεκέμβριο του 1994 μαζί με την Chrys Ingraham και την Rosemary Hennessy, είχε εδώ και χρόνια πάνω από 350 σταθερά μέλη (αυτή τη στιγμή είναι 363). Στην αρχή, υπήρχαν τα συνηθισμένα μηνύματα αυτοσυστάσεων, αλλά, όταν αυτά σταμάτησαν, προς απογοήτευσή μας, δεν αντικαταστάθηκαν από καμία βιώσιμη συζήτηση. Κάποτε επιχειρήσαμε να συζητήσουμε ένα άρθρο της Rosemary Hennessy, αλλά η προσπάθεια απέτυχε. Η λίστα είναι έκτοτε ως επί το πλείστον σιωπηλή: μια στο τόσο κάποιος θα αναρτήσει κάποια ανακοίνωση για την έκδοση ενός βιβλίου ή μια πρόσκληση για εργασίες. Αλλά το MATFEM στερείται της αίσθησης μιας κοινότητας με μια διανοητική και πολιτική στόχευση. Δεν υπάρχει καμία αίσθηση επείγοντος στην εξέταση, από υλιστική φεμινιστική σκοπιά, των διαφόρων διαδικασιών που συνεχίζουν να καταπιέζουν τις γυναίκες. Το M-Fem (Μαρξισμός Φεμινισμός) είναι ένα δίκτυο που δεν δημιούργησα εγώ αλλά βοηθάω στη διαχείρισή του. Δημιουργήθηκε τον Μάιο του 1997 και τα λίγα μέλη του (72) αντανakλούν τη σπανιότητα των αυτοπροσδιοριζόμενων ως μαρξιστριών-φεμινιστριών σήμερα. Ενώ ο όγκος της αλληλογραφίας ποικίλλει και το δίκτυο περνά σχετικά μεγάλες περιόδους σιωπής, έχει δημιουργήσει πολύ ζωντανές και χρήσιμες θεωρητικές και πολιτικές συζητήσεις και συνολικά πολύ μεγαλύτερη ποσότητα μηνυμάτων από το MATFEM. Ένα σημαντικό μέρος αυτού του άρθρου γράφτηκε, στην πραγματικότητα, ως απάντηση σε ένα μέλος του M-Fem που ρώτησε για τη διαφορά μεταξύ ΥΦ και ΜΦ. Το δημοσίευσα και στις δύο λίστες, αλλά δεν είχα αντιδράσεις από το MATFEM (εκτός από μια ενθουσιώδη, θετική απάντηση από τη Rosemary Hennessy) ενώ υπήρξαν μια σειρά από σχόλια στο M-Fem. Η ποσοτική και ποιοτική διαφορά μεταξύ των αρχείων αυτών των δικτύων είναι αξιοσημείωτη. Τα αρχεία του M-Fem αποδεικνύουν τη δύναμη του μαρξισμού να εξετάζει τις συνθήκες που επηρεάζουν τη ζωή των γυναικών σήμερα,⁵⁴ ενώ η φτώχεια των αρχείων του MATFEM μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της σχετικής έλλειψης θεωρητικής σημασίας και της πολιτικής στερότητας που χαρακτηρίζουν τον μεταμοντέρνο φεμινισμό. Το MATFEM, εδώ και σχεδόν πέντε χρόνια, δεν κατάφερε να παραγάγει μια ενιαία διαρκή θεωρητική ή πολιτική συζήτηση, παρά τον πολύ μεγαλύτερο αριθμό μελών του. Η διαφορετική πορεία αυτών των δικτύων απεικονίζει δυναμικά τις ποιοτικές διαφορές μεταξύ του ΜΦ και του ΥΦ, υπογραμμίζοντας την πολιτική και θεωρητική συνάφεια του πρώτου και τη σχολαστική φύση του δεύτερου.

Ρεαλιστικά μιλώντας, μπορεί να είναι επαγγελματικά και πολιτικά επικίνδυνο για τις

⁵³ Οι αρχειοθετημένες συζητήσεις τους μπορούν να αναζητηθούν στις ιστοσελίδες τους. MATFEM: <http://csf.colorado.edu/matfem/M-Fem>:<http://csf.colorado.edu/m-fem/>. [archive]

⁵⁴ Οι μαρξίστριες φεμινίστριες των ΗΠΑ τείνουν να είναι θεωρητικά λιγότερο αυστηρές σε σχέση με τις ευρωπαϊκές ομολόγους τους και επιδεικνύουν μια εκλεκτικιστική και πραγματιστική προσέγγιση στον Μαρξ και τον μαρξισμό, κάτι που μπορεί να ωθήσει τις ευρωπαϊκές να απορρίψουν τις προσπάθειές τους ως φιλελεύθερες και όχι μαρξιστικές. Αν και θα συμφωνούσα, κατ' αρχήν, με μια τέτοια αξιολόγηση όσον αφορά ορισμένες αναρτήσεις στο M-Fem, αυτή η περιγραφή δεν ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο όλων των μηνυμάτων. Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*, Rutgers University Press, New Brunswick NJ, 1983· *Woman's Questions: Essays for a Materialist Feminism*, Routledge, New York, 1995.

ακαδημαϊκές φεμινίστριες των ΗΠΑ να υποστηρίζουν ανοιχτά τον μαρξιστικό φεμινισμό. Οι αυτοπροσδιοριζόμενες ως μαρξίστριες-φεμινίστριες είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν δυσκολίες, πολιτικά και επαγγελματικά, ως «ορθόδοξες» ή «φονταμενταλίστριες» μαρξίστριες καθώς και δυσκολίες στην εύρεση εργασίας, ειδικά αυτή τη στιγμή που οι θέσεις μιας προγραμματισμένης ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας γίνονται όλο και πιο σπάνιες στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Βραχυπρόθεσμα, επομένως, η ακαδημαϊκή κυριαρχία του ΥΦ μοιάζει αδιαμφισβήτητη. Μακροπρόθεσμα, και ανάλογα με τις αλλαγές στην παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία οι οποίες οδηγούν σε διεθνικές πολιτικές αναταραχές και συσπειρώσεις, καθώς και σε μεγαλύτερη συνειδητοποίηση, μεταξύ των φεμινιστριών μελετητριών, του βαθμού στον οποίο η μοίρα των περισσότερων εργαζόμενων γυναικών εξαρτήθηκε από τις αντιφάσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού, η επικαιρότητα και η συνάφεια του μαρξισμού μπορεί να γίνει ξανά αυτονόητη και ο ΜΦ να αντικαταστήσει τον ΥΦ. Στο μεταξύ, όπως δείχνει τόσο καλά η δυσάρεστη και μπερδεμένη σχέση μεταξύ ΜΦ και ΥΦ, η ταξική πάλη στο επίπεδο της ιδεολογίας συνεχίζεται.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπυκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε *crisis* (λατ., αγγλ. & ισπ.), *crise* (γαλλ.) και *crisi* (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (*iudicium*, *judgement*, *jugement*, *juicio*, *giudizio* για την «κρίση» και *crisis*, *crise*, *crisi* για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπυκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπυκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδαιοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...